

חכמי הלכה מול אתגרי הרפואה המודרנית במפנה המאה העשרים: פולמוס מציצת הדם בברית המילה במרחב הליטאי

אלימלך וסטרייך, רועי וסטרייך*

א. מבוא

במאמר זה נבחן את הפולמוס על אודות מציצת הדם בברית המילה כפי שהתקיים בקרב חכמי ההלכה במרחב התרבותי הליטאי במפנה המאה העשרים, תוך ניתוח הגישות השונות ששררו ביחס לרפואה.¹ טעמה של ברית המילה הוא דתי מובהק, ברית בין האל לבין עמו הנבחר, שקורשה בדם לאורך ההיסטוריה היהודית החל מגזירות אדריאנוס במאה השנייה לסה"נ והמשך בביקורת החריפה של הנצרות במהלך ימי הביניים. טקס ברית המילה כולל שלושה רכיבים הנזכרים במשנה ובתלמוד: כריתת העורלה, פריעת העור וניקוז הדם. מרכז הכובד של הפולמוס בליטא התמקד בעיקר ברכיב השלישי, שהוא ניקוז הדם. בקרב עדות ישראל השתרש המנהג שהמוהל מוצץ את הדם בפיו, וזאת לאחר שביצע את שתי הפעולות הקודמות. ניקוז הדם וביצועו באמצעות מציצת הדם בפה תאם את התפיסה הרפואית בתקופה הטרומ־מודרנית, שגרסה כי זו הדרך לריפוי

* מחקר זה נכתב על ידי קרן ברג ומרכז־על צגלה. אנו מבקשים להודות לעוזרי המחקר מר יעקב אינדורסקי ועורך הדין יאיר כהן על עזרתם הרבה במחקר.
1 לעניין זה ליטא כוללת את החכמים שפעלו בארצות לטביה, ליטא, בלארוס, מזרח פולין וחלק מאוקראינה שהם המחוזות הצפון־מערביים של האימפריה הצארית. ראו פירוט המחוזות אצל מרדכי זלקין **מרא דאתרא? רב וקהילה בתחום המושב 4 (2017)** (להלן: **זלקין מרא דאתרא**). להלן לשם הקיצור נכנה את החכמים שפעלו במחוזות אלה חכמי ליטא. מפה של תחום המושב והחלוקה לפלכים השונים וכן צפיפות האוכלוסייה היהודית ראו: 1 ANTONY POLONSKY, *THE JEWS IN POLAND AND RUSSIA: 1350 TO 1881* (2010); 2 ANTONY POLONSKY, *THE JEWS IN POLAND AND RUSSIA: 1881 TO 1914*, (2010) (להלן: פולונסקי).

פצעים.² אין זה מפתיע אפוא שער סוף שנות השלושים של המאה התשע-עשרה לא נודע על דיונים בכתבים הלכתיים סביב נושא הניקיו ודרך הביצוע במציצה בפה. רק הקבלה התייחסה במישרין למציצה בפה ומצאה בה טעמים החורגים לגמרי משיקולים רפואיים. עם עלייתה של הרפואה המודרנית התעוררו תהיות הן לגבי הצורך הרפואי בעצם הניקיו והן לגבי תקינותה של המציצה מבחינה בריאותית בדרך שבה בוצעה, דהיינו בפיו של המוהל. בפרק הראשון נציג את הרקע הרפואי ההיסטורי בעניין ניקיו הדם ואופן הביצוע בפה.

מפגש זה בין ההלכה והרפואה המודרנית בנושא של ניקיו הדם בכרית-המילה היה אחד העימותים הקשים הראשונים בין שני התחומים. מפגשים, ולעיתים אף עימותים, בין ההלכה לבין הרפואה התקיימו לכל אורך ההיסטוריה של ההלכה, שכן גם הרפואה וגם ההלכה מתמקדים באדם ובאורחות חייו, וכן בסביבתו ובבעלי-החיים שמספקים את צרכיו. בתקופת חז"ל היו המפגשים בין הלכה ובין רפואה וגם בין המדע נטולי מטענים והכרעות חז"ל התמקדו בשקילת הדברים לגופם.³ בימי הביניים התעצמו ויכוחים סביב היחס בין הלכה לבין מדע והרפואה בכלל זה בעקבות המפגש של הציבור היהודי עם המדע היווני בלבושו המוסלמי על אדמת ספרד וקיומן של קבוצות משכילות שהעדיפו את המדע על פני ההתגלות.⁴

חיכוכים אלה הלכו והתעצמו בעידן המודרני, עם הסתמכותה ההולכת וגוברת של הרפואה על המדע המודרני, שהיה גם חיל-החלון של תנועת הנאורות, המציבה את תבונת האדם כשופט העליון וכמפקח על ההתנהלות האנושית. זאת, בניגוד להלכה, אשר רואה באל ובתורה, שבכתב ושבעל פה ואשר ניתנה בהתגלות, את מערכת-העל המנחה את דרכם של האדם והחברה. משקל נוסף היה לעובדה שבסביבה היהודית הלכו ונתהוו קבוצות הולכות וגדלות שזיקתן להלכה נתרופפה בד בבד עם עליית מעמדם של הערכים המערביים המודרניים, ובאופן בולט המדע והרפואה. קבוצה בולטת במיוחד

2 ראו למשל עמדתו של הרופא המוהל שמואל בן צבי כהן, אות ברית עמ' 173 (קראקא התרס"ג) (להלן: אות ברית). המחבר חי ופעל בעיר וועליז בפלך ויטבסק ברוסיה הלבנה שבה גם פעל רש"ל שבלט בתמיכתו במציצה בפה. נושא המציצה, על צדדיו הרפואיים וצדדיו ההלכתיים כאחד, נידון בהרחבה רבה שם, בעמ' 173-218.

3 ראו אלימלך וסטרייך "רפואה ומדעי הטבע בפסיקת בתי-הדין הרבניים" משפטים כו 3 425, 427-430 (1996) (להלן: וסטרייך "רפואה ומדעי הטבע בפסיקת בתי-הדין הרבניים"). דוגמה יפה היא הוויכוח בין רבי טרפון וחכמים הנזכר שם אם בהמה שהוציאו לה את הרחם היא טריפה, דהיינו שלא תחיה מעבר לשנה. ויכוח זה הוכרע על בסיס עדותו של הרופא תודורוס כי באלכסנדריה של מצרים מבצעים ניתוחים כאלה כדבר שבשגרה כדי לשמור על המונופול של הפרות והחזירות. רבי טרפון שהטריף בהמה נטולת רחם חזר בו מעמדתו ללא היסוס.

4 שם, בעמ' 435-438. בולטת שם עמדתם של הרשב"א והריב"ש שדחו באופן נחרץ את ההיגדים המדעיים מפני הקביעות ההלכתיות.

הייתה תנועת הרפורמה בגרמניה ובמדינות אחרות במרכז אירופה, שביקרה במישרין הוראות שהיו מקובלות על המסורת ההלכתית. בכנס הרפורמי שהתקיים בבראונשווייג בגרמניה בשנת 1844 היה אחד הנושאים שעלו על שולחן המבקרים הנוהג הרווח בברית המילה לבצע מציצה בפה.⁵ בהחלטת הכנס נקבע כי אכן מכאן ואילך יבוצע טקס ברית המילה בלא הרכיב השלישי של ניקוז הדם. החלטת הכנס הרפורמי עוררה גלי מחאה והתנגדות חריפים מצד היהדות המסורתית וגלי ההדף של אותן פולמוס הגיעו להונגריה, גליציה, פולין, אנגליה, מצרים, ארץ ישראל, ולקראת סוף המאה ה-19 למרחב הליטאי שבאימפריה הרוסית. היו מקומות, וביניהם האימפריה הרוסית,⁶ שגם המדינה הצטרפה בתור גורם פעיל בדרישה להבטיח את תקינות הטקס מנקודת מבט של הרפואה המודרנית. כבר בשנות השלושים של המאה ה-19 אנו מוצאים התייחסות מוקדמת לסוגיית העימות רפואה-הלכה, שהטרימה את הפולמוס עם הרפורמים. מדובר בהצעה שהציע ר' משה סופר (חת"ם סופר) לתלמידו בווינה להשתמש בספוג בתור תחליף למציצה בפה נוכח חשש שהביע בפניו מנהל בית החולים היהודי בווינה כי מציצה בפה גרמה למחלות אצל תינוקות זכרים.⁷ הצעת החת"ם סופר עמדה במרכזם של דיונים הלכתיים רבים וככל הנראה זכתה לפופולריות בקהילות מסוימות באימפריה הרוסית כשנות דור לאחר מכן ואילך, אך לא במרכז אירופה. למעשה, המוקד לפולמוס ההלכתי הגדול בנושא שבו היו מעורבים חכמי ליטא פרץ בעיר אודסה שבדרום האימפריה הרוסית בראשית שנות התשעים של המאה ה-19. לפי עדויות שנביא במהלך מחקרנו נראה כי כבר בשנות השבעים של המאה עברו מוהלים בקהילות שונות להשתמש בספוג במקום למצוץ בפה ובשנים לאחר מכן נהגו כך גם במרכז התורני הגדול בוויילנא. גם העיתונות היהודית באימפריה הרוסית הרבתה לעסוק בנושא ברבע האחרון של המאה ה-19 ויצרה דעת קהל שהסתייגה מביצוע המציצה בפה.⁸

- 5 על הכנס בבראונשווייג והתגובות השמרניות ראו יעקב כ"ץ "פולמוס ההיכל ואסיפת בראונשווייג" יעקב כ"ץ **ההלכה במיצר – מכשולים על דרך האורתודוקסיה בהתהוותה** 53-57 (1992) (הספר יכונה להלן: **ההלכה במיצר**).
- 6 אות ברית, לעיל ה"ש 2, בעמ' 30-33, ס' 3 המביא שחברי הוועד לשמירת הבריאות הרוסית מ-1889 קבעו כי ניתן למצוא תחליפים למציצה (שמטרתה רק לעצור את הדימום). הובהר גם כי כלי המילה חייבים להיות נקיים. במסקנות הוועדה הומלץ בין היתר להחליף את המציצה בפה במציצה ע"י כלי, ואפילו עדיף לוותר עליה בכלל. המלצות הוועדה לא הפכו להוראות חוק מחייבות (בעמ' 33) למורת רוחו של המחבר.
- 7 יעקב כ"ץ "פולמוס המציצה" **ההלכה במיצר** 150-153 (1992) (להלן: כ"ץ "פולמוס המציצה").
- 8 ראו למשל מלא, "מציצה בסממנים" **המליץ** 15, עמ' 7 (תשרי תרנ"ו) על עניין המציצה שנהגו בוויילנא שלא למצוץ בפה. ראו על כתבות נוספות בהמליץ בשדי חמד, להלן ה"ש 34, סימן ג סעיף ו (דף שע ע"א – דף שעא ע"ד).

בגרמניה המשיכו להסתייג בחוגים האורתודוקסיים, כולל תנועת תורה עם דרך ארץ מבית מדרשו של ר' שמשון רפאל הירש, מן השימוש בספוג. ברבע האחרון של המאה ה-19 פיתח אחד מחברי התנועה הרב ד"ר מיכאל כהן שפופרת שנועדה למנוע מגע ישיר בין שפתי המוהל לאיבר של התינוק, שזכתה לברכתו של רש"ר הירש.⁹ פתרון אחר היה מכשיר ששואב את הדם בלי מגע אדם והוא פותח בידי המוהל הראשי בלונדון אלכסנדר טערטיס בעשור האחרון של המאה ה-19. המצאה זו באה לתת מענה להאשמות שנשמעו כי המציצה בפה אחראית לתחלואתם של תינוקות נימולים ולעיתים אף למוותם. המצאת טערטיס עוררה התנגדות בקהילתו שאחד המובילים אותה היה הרב לייזערוביץ. סביב התחליפים הללו התנהלו דיונים אינטנסיביים ולעיתים נוקבים ולמעשה הכתיבה ההלכתית באה לעולם בתגובה לשלוש ההצעות הללו כולן או מקצתן. דומה שפתרון השפופרת זכה להסכמה רחבה יותר מזה של הספוג ומזה של מכונת טערטיס, אם כי גם לשפופרת היו מתנגדים. בפרק השני נציג את תולדות הוויכוחים ההלכתיים בשאלת תחליפי המציצה.

בכואם להכריע בשאלה מהו אופן ניקוז הדם הראוי ואם ניתן להשתמש בתחליפים למציצה בפה, נדרשו חכמי ההלכה במרחב הליטאי לתת את דעתם תחילה על טיבו של ההיגד ההלכתי הקובע את חובת הניקוז. לפי פשוטם של דברים הנימוק לחובת מציצת הדם הוא נימוק רפואי מובהק המניח שהניקוז מועיל לבריאות הנימול. רופאים במאה ה-19 פקפקו בתועלת שבניקוז, אך לא טענו כי עצם הניקוז מזיק לנימול. לפיכך נושא הניקוז העסיק את חכמי ההלכה לא לגופו אלא רק בהקשר של אופן הביצוע, לאמור ההקרנה שעשוי להקרין הבסיס ההלכתי של עצם חובת הניקוז על אופן ביצועו. בעניין זה של הבסיס ההלכתי של חובת הניקוז נעסוק בפרק השלישי.

ואולם יהא הבסיס ההלכתי של חובת הניקוז אשר יהא, עצם העובדה שמופיע נימוק רפואי במקורות ההלכה לחובה זו מזמין הידרשות ליחס בין הלכה ורפואה. בכך נרחיב בפרק הרביעי ונציג קשת מגוונת של דעות ועמדות. חיכוך כזה בין הלכה לרפואה לא פעל בחלל ריק וכפי שציינו נלוותה אליו התרופפות של יחידים וקהילות במידת הדבקות בהלכה ושמירת מצוותיה. בעניין זה נרחיב את הדיבור בפרק החמישי. לאחר הנחת התשתיות הללו נשוב ונתכנס בפרק השישי אל אופן הביצוע של ניקוז הדם שבו שיחקו כל הגורמים הללו.

בטרם נפתח בדיון לגופו של הנושא נציג בקצרה את הרקע ההיסטורי הרפואי ולאחר מכן נתאר את טיבה של התשתית הטקסטואלית שעליה נסתמך.

9 ממציא השפופרת היה הרב ד"ר מיכאל כהן, רבה של פולדא שבגרמניה שהחל בהפצת המכשיר בשנת 1888 – ראו כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 176-177.

ב. רקע רפואי-היסטורי

מטרתו העיקרית של חלק זה הינה לתאר בקווים כלליים את הרקע והידע הרפואי הרלוונטי לתקופה הנדונה במאמר זה, המאה התשע-עשרה באירופה, שהינו שונה למדי מהידע הרפואי שבימינו. אין עניינו כאן בהיסטוריה של הרפואה כשלעצמה, אלא בניסיון להבין כיצד נתפס הידע הרפואי בעיני הפוסקים הנדונים במאמר זה. מפאת קוצר היריעה נתייחס לכמה נקודות עקרוניות בלבד. אין כאן המקום לדון בוויכוח הרפואי העדכני סביב מציצה בפה, הנוגע בעיקר לסיכון הזיהומי במגע אוראלי-גניטלי ישיר.¹⁰ הקזת דם, כפי שנעשתה במציצת דם בכרית המילה, הייתה פרוצדורה רפואית נפוצה מאוד מן העת העתיקה ועד לשלהי המאה התשע-עשרה,¹¹ ואף במאה העשרים.¹² באותה תקופה רווחה התפיסה שהקזת דם הינה אמצעי יעיל לריפוי מחלות רבות, אפילו אצל ילדים רכים.¹³ הקזת הדם בוצעה בדרכים שונות. דרך בולטת אחת, שרווחה עדיין מאוד במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה, הייתה שימוש בעלוקות.¹⁴ דרך אחרת הייתה מציצה בפה, אשר נחשבה דרך ראויה ויעילה להשגת התוצאה של ניקוז הדם.¹⁵ הבנת החשיבות שבשמירה על היגיינה במהלך פרוצדורות פולשניות החלה להתפתח בתקופה זו, תוך התנגדות מצד חלק מן הממסד הרפואי. סיפור חייו של הרופא ההונגרי

- 10 ראו למשל: 3 MORDECHAI HALPERIN, THE TRADITION OF METZITZAH: RESTORING A FORGOTTEN: Benjamin Gesundheit et al., *Neonatal* וגם MEDICAL INDICATION 179-201 (2011), *Genital Herpes Simplex Virus Type 1 Infection After Jewish Ritual Circumcision: מציצה*; *Modern Medicine and Religious Tradition*, 114(2) PEDIATRICS 259 (2004); ישירה בפה במילה – עמדה רפואית-הלכתית" (נייר עמדה של הוועדה הבינמשרדית להסמכה ולפיקוח על המוהלים, 23.7.2017).
- 11 יצחק (יוליוס) פרויס הרפואה במקרא ובתלמוד 379-392 (אורי וירצבורגר מתרגם, 2012) (להלן: פרויס הרפואה במקרא ובתלמוד). פרויס דן בהרחבה בנושא הקזת הדם כנספח מיוחד הצמוד לנושא המילה וסוקר בפירוט רב את הגישות הרפואיות השונות לנושא החל מהעת העתיקה ועד ימיו ובכלל זה במקורות התלמוד.
- 12 הקזת דם עדיין מומלצת במהדורה משנת 1918 של אחד מספרי הרפואה החשובים ביותר באותה תקופה: WILLIAM OSLER, THE PRINCIPLES AND PRACTICE OF MEDICINE 99 (1918).
- 13 פרויס הרפואה במקרא ובתלמוד, לעיל ה"ש 11, בעמ' 383 מביא המחבר דברים שכתב רופא, כנראה מגרמניה, על אודות המלצה להקיז דם אצל ילודים רכים.
- 14 ALBERT S. LYONS & R. JOSEPH PETRUCCELLI, MEDICINE: AN ILLUSTRATED HISTORY 513 (2nd ed., 1987). המחברים מציינים כי הטכניקה של הקזת דם באמצעות עלוקות הייתה פופולרית עדיין במאה התשע-עשרה עד כדי כך שמדי שנה ייבאו לצרפת ארבעים מיליון עלוקות (להלן: Lyons & Petrucelli).
- 15 ראו אצל פרויס הרפואה במקרא ובתלמוד, לעיל ה"ש 11, עדויות רבות על הנוהג במזרח הקרוב ובקראטיה אף בסוף המאה ה-19 להקיז דם במציצה באמצעות קרן חלולה המוצמדת בצידה האחד למקום החתך ובצידה השני לפיו של המוצץ.

זמלווייס מדגים זאת באופן טרגי. זמלווייס ביצע מחקר אפידמיולוגי מרשים בבית החולים המרכזי בווינה בשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה, באשר לתמותת יולדות מזיהום לאחר לידה. בעקבות ממצאיו הוא הנהיג רחיצת ידיים בתכשיר אנטיספטי, דבר שהפחית באופן משמעותי את שיעור התמותה. למרות זאת דעותיו, שהתפרסמו גם בספר בשנת 1861,¹⁶ נדחו על ידי הקהילה המדעית דאז.¹⁷ מעניין לציין כי בשנת 1837 פנה ראש הרופאים בבית החולים היהודי בווינה לרבה הראשי, הרב אליעזר הורוביץ, והביע את חששו שתינוקות יהודים נעשים חולים בשל המציצה בפה.¹⁸ למעשה כבר בראשית המאה התשע-עשרה העלה חשש דומה אחד מגדולי הרופאים בשם רוסט, ששימש פרופסור באוניברסיטת קרקוב ונתקל בתחלואה מוגברת של תינוקות זכרים יהודים.¹⁹ עם זאת, הרופאים הללו רק הביעו חשש ולא נקטו עמדה נחרצת בנושא והוסיפו ונימקו את התנגדותם למציצה בפה גם בטיעון שהמעשה כשלעצמו הוא מאוס.²⁰ מכאן, שבשלב היסטורי זה נשמעו כבר הסתייגויות מפי רופאים, הן לגבי זיהומים בכלל והן לגבי המציצה בפה בפרט, אך זו לא הייתה עמדה נחרצת ולא הכול הסכימו עימה. בדינו גם מידע שמסר ר' משה שיק מהונגריה על עמדה שנקטו רופאים בשנות הארבעים, וכך כתב:

מי שאומר דמציצה בפה הוא סכנה או מזיק לוולד הוא אומר שקר [...].
וגם העידו על זה גדולי הפראפעסארין זה קרוב לשלושים שנה שגם אז
רצו המחדשים לבטל והיה רעש גדול בעולם ושלחו לשאול פי חכמי
הגויים וגם הרבה פראפעסארין וכולם העידו שאין המציצה מזיק או מסכן
לוולד אדרבא מקצת מהם כתבו דלפעמים היא מועלת אלא שלדעתם
אינה מוכרחת.²¹

- IGNAZ SEMMELWEIS, THE ETIOLOGY, CONCEPT, AND PROPHYLAXIS OF CHILDBED FEVER 16
143 (K. Codell Carter trans., 1983).
- בשנת 1865 זמלווייס אושפז בבית חולים פסיכיאטרי, שם הוכה למוות על ידי השומרים 17
ומת בגיל 47. על פרשת תגליתו של זמלווייס ורחייתה על-ידי הממסד הרפואי ראו בקיצור
נמרץ Lyons & Petrucelli, לעיל ה"ש 14, בעמ' 550-553.
- בעקבות זאת פנה ר' אליעזר הורוביץ לחת"ם סופר בבקשה לאפשר שימוש בספוג. ראו 18
על כך להלן ליד ה"ש 53.
- כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 151. מקרה זה חזר והובא בדיונים שונים 19
כהוכחה לזנק שבמציצה.
- רופאים גרמנים אחרים שנשאלו בשנות הארבעים על ידי הרב יעקב עטלינגר, שהיה מגדולי 20
המתנגדים לשינוי המציצה בפה, תמכו בגישתו כי המציצה בפה אינה מסכנת את התינוק. ראו
שו"ת בנין ציון, חלק א, סימן כג, שם הוא כותב בשנת 1846 "אם יש לחוש לאשר חדשים
מקרוך באו מקצת הרופאים [...] שראוי לבטל המציצה [...] כי לא בלבד לא יולד סכנה בחדול
המציצה אדרבא תגרום נזק לפעמים אם יש בפה המוצץ ארס וליחות מורסא [...]".
- שו"ת מהר"ם שיק, אורח חיים, סימן קנב. מהר"ם שיק נפטר בשנת תרל"ט (1879) כך 21
שלושים שנים קודם הן שנות הארבעים של המאה ה-19.

בחלקה השני של המאה התשע-עשרה הלכה והתפתחה באירופה הדיסציפלינה המדעית של המיקרוביולוגיה בכלל, והבקטריולוגיה הרפואית העוסקת בתורת החיידקים בפרט. בעקבות תגליותיהם המדעיות של לואי פסטר, רוברט קוך ואחרים הלכה והתבססה בקרב קהיליית הרופאים הגישה שראתה סכנה בזיהומים המועברים במגע ישיר.²² אומנם, היכולת לזהות את מחוללי הזיהומים השונים, והבנת התהליכים העומדים בבסיס המחלות השונות הייתה מוגבלת למדי באותה תקופה. שתי מחלות מידבקות קשות ושכיחות באותה תקופה, שחפת ועגבת, אכן נחשדו כמועברות בצורה המערבת את הפה ואיברי המין. ברם, רק ברבע האחרון של המאה התשע-עשרה זיהה קוך את האורגניזם הגורם לשחפת, ורק בתחילת המאה העשרים זוהה האורגניזם הגורם לעגבת. כך שבתקופה הנדונה במאמרנו תרנ"ב-תרס"ב (1892-1902) גישה זו טרם התבססה סופית²³ ואין להתפלא כי היו רופאים יהודים הדבקים במסורת שהתעקשו על כך שהמציצה בפה איננה מזיקה לתינוק, ובראשם ד"ר סערהיי מריגא²⁴ וד"ר קליין מפרז.²⁵

יש לציין כי אף כיום, בעידן של מחקרים מקריים כפולי סמיות (Randomized control trials) ו-"evidence based medicine", הספק כרוך בעקבותיו של המדע הרפואי, קל וחומר באותה תקופה שבה המתודות המדעיות והאמצעים הטכנולוגיים היו רחוקים מאוד מהמקובל כיום. לא זו בלבד אלא שאחוזי ההצלחה של הפרוצדורות הרפואיות השונות באותה תקופה, בייחוד אלו הכירורגיות, היו נמוכים ביותר.²⁶

- 22 Lyons & Petrucelli, לעיל ה"ש 14, בעמ' 553-559.
- 23 למרות מחקריו פורצי הדרך של הכירורג הבריטי ג'וזף ליסטר, אבי שיטת החיטוי הכירורגית בסוף המאה ה-19, עדיין שמירה על תנאי סטריליזציה לא רווחה בקרב קהיליית הכירורגים. תמיכה בכך נוכל למצוא בצילום שפורסם בחיבור על תולדות הרפואה והמתאר ניתוח שהתבצע בניו יורק בשנת 1901, שבו נעדרים תנאים סטריליים בעת הניתוח כמו כפפות על ידי המנתחים ונוכחים אנשים רבים בלבוש רגיל. שם, בעמ' 554, ותמונה מספר 898 בעמ' 555. בדברי ההסבר לתמונה כותבים המחברים: "Thirty five years after Lister's report, there was still insufficient concern for sterile conditions in many operating rooms as can be seen in this photograph" (c. 1901).
- 24 הלה התכתב רבות עם הרב קוק והוא נזכר בתשובת הרב קוק, שו"ת דעת כהן, סימן קמ, וכן בדברי התגובה של ר' חיים חזקיה מדיני בשדי חמד, בדף א' שסט ע"א-א' שע"א ע"ב (להלן ה"ש 34).
- 25 הוא שימש עוגן לחכמי הלכה שדחו את התנגדותם של רופאים למציצה בפה. דבריו הובאו בהרחבה בחיבור שדי חמד (להלן ה"ש 34) בעמ' א' שסו ע"ד, בתוך דברי ר' דוד פרידמן מקרלין ובדברי התגובה של חח"מ, שם, בדף א' שע ע"ב.
- 26 Lyons & Petrucelli, לעיל ה"ש 14.

לסיכומו של דבר, אף על פי שכיום מציצת דם בפה בברית מילה נראית כפרוצדורה רפואית בלתי קבילה בעליל,²⁷ באותה תקופה הדבר יכול היה להיחשב להגיוני ביותר, אף מבחינה מדעית־רפואית.²⁸

ג. היסטוריה של עימותים הלכתיים

העימות הראשון בנושא מציצת הדם התקיים בארצות דוברות גרמנית ובהונגריה באמצע המאה התשע־עשרה,²⁹ לאחר מכן במפנה המאה העשרים התקיים עימות נוסף באלכסנדריה³⁰

27 מגע ישיר בין רירית הפה של המוהל לבין דם הנימול ורקמות הפצע הפתוחות מועד להעברת זיהומים שונים ועומד בניגוד להנחיות הרפואיות המקובלות בצורה גורפת כיום. ראו למשל בהנחיות איגוד הבריאות העולמי: *Save Lives: Clean Your Hands*, WORLD HEALTH ORGANIZATION (May 5th, 2017) <http://www.who.int/gpsc/5may/en>. ובאופן ספציפי לאוכלוסיית ילדים לא מאושפזים: Mobeen H. Rathore, Mary Anne Jackson & Comittee on Infectios, *Infection Prevention and Control in Pediatric Ambulatory Settings*, 140(5) PEDIATRICS 2017 (2017) ועוד רבים. אגב, גם בימינו ישנן פרוצדורות רפואיות מצילות חיים שבמבט ראשון מעוררות דחייה ונראות כבלתי סבירות. דוגמה לכך קיימת במטופלים הסובלים מזיהום קשה בחיידק "קלוסטרידיום דיפצילה" (*C. diff*), כשבמקרה שהטיפול האנטיביוטי נכשל אנו מבצעים השתלת צואה מאדם בריא לאדם חולה.

28 על אודות התפיסה הרווחת (אם כי היו כאלו שהסתייגו מכך) בנוגע לחשיבות הרפואית של הקזת הדם החל מן העולם העתיק ועד התקופה שמחקרנו דן בה, ראו פרויס הרפואה במקרא ובתלמוד, לעיל ה"ש 11. יש לציין כי גם מנקודת מבט מודרנית, לפחות לחלק מן ההיגדים הרפואיים בספרות חז"ל ישנו ערך מדעי כמחקר תצפיתי. דוגמה יפה לכך ניתן למצוא בהלכה אחרת מהלכות ברית מילה המצויה במקורות התנאים, שלפיה אישה שמתו בניה מחמת מילה אחיזתה צריכות להימנע מלמול את בניהן. ככל הנראה המחלה בבסיס הלכה זו הינה המופליה, מחלה הפוגעת במנגנון הקרישה ויכולה להביא לדימום מסכן חיים. מחלה זו מבחינה גנטית הינה רצסיבית המועברת בתאחיזה לכרומוזום X, ועל כן לרוב הבנים חולים בצורה משמעותית ולא הבנות. ועל כן ייתכן שהאם ואחיזתה הינן נשאות של המחלה.

29 כ"ץ 'פולמוס המציצה', לעיל ה"ש 7, בעמ' 150. כ"ץ התייחס לנושא המציצה במזרח אירופה ובכלל זה באימפריה הרוסית, אלא שעיקר מעייניו היה ההתנהלות החברתית וההשוואה בין מרכז אירופה למזרח (שם, בעמ' 179-183). כ"ץ לא העמיק לנתח את הפסקים של חכמי ההלכה, וזוהי משימתנו העיקרית במחקר הנוכחי.

30 אלימלך וסטרייך "עיונים ראשונים במפגש בין רפואה ומשפט עברי במסורת מרוקו במאה העשרים" עיוני משפט 139 (2014) (להלן: וסטרייך 'רפואה והלכה במרוקו'). באמצע המאה העשרים התקיים מפגש קונסטרוקטיבי בין ההלכה לבין הרפואה והמדע במרוקו שבצפון אפריקה שלא כלל עימות בין השניים. יש במאמר התייחסות לעמדה שנקט הרב אליהו חזן, רבה של אלכסנדריה, שם, בעמ' 156-158. על מצרים ראו גם צבי זוהר מסורת

ובירושלים.³¹ במחקר המדעי דנו בהרחבה בעמדותיהם של חכמי ההלכה באזורים אלה, אך חוקרים לא כללו בהם את משנתם של חכמי ליטא, שעמדותיהם השפיעו על רובם של חמישה וחצי מיליון היהודים שישבו באימפריה הרוסית ובמאות האלפים שהיגרו למערב אירופה ולאמריקה.³² באימפריה הרוסית התעוררו הפולמוסים בשני מוקדים שהיו למעשה מחוץ לתחום המושב: הראשון התעורר בתחילת העשור האחרון של המאה התשע-עשרה בסביבת העיר אודסה שעל חוף הים השחור, ששכנה מחוץ לתחום המושב והייתה למעשה עיר שקלטתה הגירה מכל רחבי מזרח אירופה. המוקד השני היה בלונדון בסוף העשור האחרון של המאה התשע-עשרה, שקלטתה הגירה מאסיבית ממזרח אירופה ובאופן בולט מהמרחב הליטאי. מעורבותם של חכמי ליטא בפולמוסים הללו באה בעקבות פניות אליהם מטעמים של חכמי הלכה שפעלו בסביבות שני המוקדים.

בסביבת אודסה פעל החכם הספרדי הגדול חיים חזקיהו מדיני (חח"מ) (תקצ"ה-תרס"ה, 1895-1904). הוא נולד בירושלים, בה קיבל את ראשית חינוכו, ובהיותו נער עבר לאסתנבול ובה שהה ולמד כארבע-עשרה שנים. לאחר מכן כיהן ברבנות בקהילה בחצי האי קרים כשלושים ושלוש שנים ובערוב ימיו חזר לארץ ישראל וכיהן תקופה קצרה בתור רבה של חברון.³³ פרסומו הגדול בא לו מהאנציקלופדיה ההלכתית שדי חמד שאותה חיבר בעצמו ובה כלל מכתבים ומובאות רבות מדברי חכמי הלכה בני דורו מהמרחב הספרדי ומהמרחב האשכנזי, כולל דברים שלא ידועים לנו ממקור אחר ובכלל זה בפרשת מציצת הדם.

חח"מ מספר שבתרנ"ב (1892) הוא נשאל לגבי מציצה באמצעות כלי, ואף שנטה לומר שאין בכך בעיה, החליט לשלוח מכתב ל"רבני גאוני דורנו" כדי לשמוע את דעתם, וכך כתב להם:

שמעתי כי נתחדשה המצאה לעשות המציצה על ידי מכונה על פי עצת הרופאים כי הרבה חולאים יתהוו בהנימול מהבל פי המוהל ולפני שנה (או שנתיים) כתב לי רב אחד במקומות אלו שנודע לו שבאדרעסא (= בעיר אודסה) יצא הדבר בהיתר רבני העיר, וביקש שאחווה דעתי, ולא השבתי על זה, כי אין רצוני לדבר בחדשות הנעשות בארץ. עתה קיבלתי מכתב אחד מירידי, מרעיש את האר"ש, רוצה להעביר את המוהל [מתפקידו] על שעשה את המציצה על ידי מכונה, ברצון אבות הבנים, שאחד מהם הוא רופא מומחה. וירידי הנ"ל הפציר בי מאוד להשיבו [...] והאמת אגיד

ותמורה: התמודדות חכמי ישראל במצרים ובטוריה עם אתגרי המודרניזציה, 1880-1920
263-268 (1993).

31. וסטרייך "רפואה והלכה במרוקו", שם, בעמ' 158, על העימות בירושלים בשנת 1900.

32. להוציא את אלה שישבו בפולין הקונגרסאית.

33. משה דוד גאון יהודי המזרח בארץ ישראל חלק שני 373-376 (1937).

כי לדעתי העניה אין נראה שום חשש מצד הדין, דמה לי מציצה בפה או בכלי, כל שיוצא הדם ואין לחוש לסכנה [...]. ופנאי אין לי לחפש בדברי הפוסקים אולי יש איזה חשש ואנוכי לא ידעתי, לכן אבקש מהדרת גאונו להודיעני דעתו העליונה ואדע מה להשיב לשואלי דבר ה' זו הלכה.³⁴

את התשובות שקיבל חח"מ הוא ריכז באנציקלופדיה שדי חמד, שנדפסה במהדורות שונות ובסדרים שונים, וקשה למדי להתמצא בחומרים הרבים שאסף בסוגיית המציצה.³⁵ לפיכך נרחיב תחילה בתיאור ביבליוגרפי כדי להקל על הקוראים. הדיון בנושא המציצה מרוכז ב"קונטרס המציצה" והוא מחולק לשלושה סימנים³⁶ בסימן א הוא בעיקר מביע את דעתו ודן בהרחבה במקורות השונים, אם כי מובאים שם גם דבריהם של הרבנים המפורסמים זכריה שטרן ואלכסנדר לפירות מתוך הדברים שכתבו לחח"מ בסימן ב. בסימן ב מרוכזים דברי חכמי ההלכה בליטא שהגיבו לפניית חח"מ. בחלק השני של סימן ב הוא מביא קונטרס גדול של הרב חיים רש"ל מן העיר וועליז,³⁷ שהתנגד בחריפות לשינוי המציצה בפה.³⁸ בסימן ג מובאים שם דבריהם של חכמים נוספים שהתייחסו לנושא המציצה בעקבות פנייתו של החכם חיים רש"ל אליהם בשנת תרס"ב (1902). המחבר מתייחס לחיבור דם ברית של המוהל אלכסנדר טערטיס שיידון להלן ובמידה מסוימת גם למאמרים שהתפרסמו בעתונים ובכתבי עת תורניים שנזכיר בהמשך.³⁹

המוקד השני שהתעורר בו דיון בעוצמה רבה היה בלונדון, שבה פעל המוהל הראשי אלכסנדר טערטיס⁴⁰ שהמציא משאבת גומי ששואבת את הדם מן התינוק בלי צורך במגע הפה ואף לא בשימוש בשפופרת. בכך הוא ביקש לתת מענה לסערת רוחות שפרצה בעיר וסביבתה כבר בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה בעקבות מותם של

34 ר' חיים חזקיהו מדיני, שדי חמד, קונטרס המציצה, תחילת סימן ב, הוצאת קה"ת ניו יורק תש"י, כרך ו, דף א' שמח (=אלף שמח) ע"א (להלן: שדי חמד).

35 בחרנו להשתמש במחקרנו במהדורת שדי חמד, לעיל ה"ש 34, הנמצאת במאגר אוצר החכמה בשל זמינותה ונוחות השימוש בה.

36 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן א מופיע בכרך ו, דף א' שמג עד דף א' שמו. סימן ב מופיע בכרך ו, דף א' שמח – דף א' שסה. סימן ג מתחיל בכרך ו דף א' שסה והוא מכונה מילואים.

37 בעיר הזאת פעל גם הרופא המוהל שמואל בן צבי כהן שבחיבורו אות ברית, לעיל ה"ש 2, הוא תומך בכירור בהמרת המציצה בפה באמצעים אחרים. לא ידוע לנו על עימות ישיר בין השניים אם כי אפשר שעמדה מעין זו של הרופא והמוהל דחקה ודרבנה את ר' חיים רש"ל לעמדתו הקיצונית.

38 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, דף א' שנו עד דף א' שסג.

39 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, מדף א' שסט ואילך.

40 אלכסנדר טערטיס, דם ברית (לונדון התרס"א) (להלן: דם ברית). בעמ' 1 כותב המחבר כי הוא בן כרבעים ותשע שנים, מכאן שהוא נולד בשנת 1851. בסוף הספר הוא מציין כי נולד בעיר מינסק שבבלארוס.

כמה תינוקות לאחר מילה.⁴¹ התעורר אז החשד כי הגורם לכך היה מציצת הדם בפיהם של מוהלים חולים. את הצעותיו בעניין זה הוא הפנה לקראת סוף המאה התשע-עשרה לחכמים שונים רובם ממזרח אירופה, אך גם לחכמים בארץ-ישראל ומצרים. חברי חכמים שהגיבו על הצעתו התפרסמו בכתבי עת שונים⁴² וכונסו לאחר מכן על ידי טערטיס בחיבורו דם ברית, שבצד שדי חמד הוא מהווה מקור חשוב ביותר למשנתם של חכמי ליטא בסוגיה זו. בלונדון עצמה קמו לו מתנגדים, ואחד המובילים היה הרב ליזערוביץ⁴³ שגייס לעזרתו את הרב דיסקין, שהיה מגדולי הקנאים ביישוב בירושלים.⁴⁴ עם זאת, כפי שנראה בהמשך מגמת כותבים רבים הנזכרים בחיבור דם ברית הייתה להתיר את השימוש במשאבת טערטיס.

טקסטים אלה שכונסו בשדי חמד ובספר דם ברית הם טקסטים הלכתיים מובהקים שיעדם מתן מענה לשאלה אם יש להמשיך בנוהג הישן של ניקוז הדם בברית מילה וביצועו בפיו של המוהל לאור ההתנגשות בממצאי הרפואה המודרנית. כדי לענות על כך יש לבחון את הבסיס ההלכתי של חובת ניקוז הדם, את טיבו של ההיגד הרפואי המודרני ואת התוצאה ההלכתית במקרה של התנגשות ביניהם. מאחר שהמתודה המחקרית שאנו נוקטים היא המתודה ההיסטורית, הנותנת דעתה לגורמים של מקום וזמן, היה עלינו לתת תשומת לב ניכרת גם לנוכחותו של הממד האישי של החכם הפוסק. אלא שביוגרפיות אישיות ואינטלקטואליות של חכמים ופוסקים במרחב הליטאי, מהם גדולי תורה וחשובי הפוסקים, זכו לכתיבה מדעית מועטה ביותר.⁴⁵ יתר על כן, כמעט שלא נכתבו מחקרים על אודות נושאים בהלכה בסביבה זו בתקופה שאנו דנים בה ואין באפשרותנו להפיק מידע

- 41 ש.ם.
 42 דוגמת "תורה מציון" ו"המאסף" שיצאו לאור בארץ ישראל וכן "היהודי" שיצא לאור בלונדון.
 43 דברים שכתב והתפרסמו בכתב העת "המאסף" של אברהם קואינקא הביאים אלכסנדר טערטיס והגיב עליהם בספרו דם ברית, לעיל ה"ש 40, בעמ' 6-11, 13, 23, 68.
 44 על אודות מהרי"ל דיסקין ראו בקצרה מנחם פרידמן חברה ורת – האורתודוקסיה הלא ציונית בארץ-ישראל 12-22 (1977).
 45 חכמים בישיבות הליטאיות וכאלה שהשתייכו לתנועת המוסר משכו את תשומת ליבם של החוקרים בשנים האחרונות. ראו למשל עמנואל אטקס ר' ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר (1982); שאל שטמפפר הישיבה הליטאית בהתהוותה (מהדורה מורחבת ומתוקנת, 2005); שי עקביא וזנר חשיבה משפטית בישיבות ליטא – עיונים במשנתו של הרב שמעון שקופ (2016). ואולם לא כך הוא הדבר ביחס פוסקי הלכה בקהילות הגדולות. ראו זלקין מרא דאתרא, לעיל ה"ש 1, המצטט את המלומד סטניסלבסקי שכתב לאחרונה את הדברים הבאים: "ידיעותינו על הרבנות ברוסיה בתקופה הצארית [...] מועטות ביותר. אין בידינו אפילו סקירה ראשונית של הרבנות בליטא, בכלארוס באוקראינה [...] אפילו במונחים של היסטוריה אינטלקטואלית או של תולדות ההלכה, מרבית הדמויות המשמעותיות בהיסטוריה המורכבת של האורתודוקסיה היהודית באירופה לא זכו למחקר על ידי היסטוריונים ביקורתיים. אנו חסרים אפילו ביבליוגרפיה ראשונית של חיבוריהם

משווה מנושאים אחרים. בנוגע למרכיב ההיסטורי הכללי של היהודים במרחב הרוסי לכאורה המצב שונה, שכן הוא זכה למידה לא מבוטלת של מחקרים מן המאה התשע-עשרה ואילך.⁴⁶ אלא, שמדובר בציבור ענק – כחמישה וחצי מיליון יהודים – שהתפרס על פני טריטוריה רחבת ידיים ומגוונת. בחינת כל פסק הלכה על רקע מקומו וסביבתו ולאור הביוגרפיה האינטלקטואלית של החכם הפוסק היא אפוא משימה מורכבת וקשה ולא נרבה בה במהלך המחקר.

ד. הבסיס ההלכתי לחובת ניקוז הדם

1. בטרם עימות – מקורות חז"ל והקודקסים הגדולים

מקורות הלכתיים היסטוריים בנושא מציצת הדם כברית מילה נחלקים לשניים: מקורות שלפני תחילת הפולמוס שהתרחש החל מסוף שנות השלושים של המאה התשע-עשרה; ומקורות שלאחר תחילת הפולמוס. החלק הראשון כולל את המשנה והתלמוד שהם יסודות ההלכה וכן את הקודקסים הגדולים. בולט לעין כי על פניו מדובר בטקסטים פשוטים ובהירים שלא עוררו דיונים בקרב מפרשים ולא הטרירו שואלים ומשיבים. החלק השני כולל את הכתיבה ההלכתית האינטנסיבית שהגיבה לדרישה לבטל את המציצה או לפחות להמירה באופני ביצוע שלא ינגדו את הגישה הרפואית. חלק זה מורכב יותר והוא כולל את המקורות הרבים שנוצרו בעת שהתחיל הפולמוס בגרמניה והונגריה ופרץ במלוא עוזו בשליש השני והשלישי של המאה התשע-עשרה. נתייחס לחלק זה עד כמה שחכמי ליטא התבססו עליו.

טקס ברית המילה כולל שלושה רכיבים: חיתוך העורלה, פריעת העור וניקוז הדם.⁴⁷ מבין השלושה רק הרכיב השלישי, הניקוז, נכרך בפירוש בשיקול רפואי. לראשונה נזכר נושא מציצת הדם כבר במשנה ביחד עם פעולות נוספות הקשורות כברית המילה, שמותר לבצען בשבת אף שעשייתן מהווה חילול שבת. וזו לשון המשנה:

עושין כל צרכי מילה בשבת: מוהלין ופורעין ומוצצין, ונותנין עליה

איספלנית וכמון.⁴⁸

אילו מבין הפעולות הנזכרות במשנה הן חלק ממצוות המילה ואילו מהן הן בגדר צורכי מילה אך לא חלק בלתי נפרד של המצווה? אין ספק שהפעולה הראשונה "מוהלין", שהיא כריתת העורלה, היא חלק בלתי נפרד של מצוות המילה. מנגד, נתינת "איספלנית וכמון",

[...] חיבורו של זלקין עצמו עוסק ברבני קהילות מן השורה השנייה במרחב הזה וככלל איננו מתייחס לחכמים מן השורה הראשונה שבפסיקתם עוסק מחקר זה.

46 פולונסקי, לעיל ה"ש 1.

47 משנה תורה, מילה, פרק ב, הלכה ב; טור ושולחן ערוך, יורה דעה, סימן רסד, סעיף ג.

48 משנה, שבת יט, ב.

דהיינו חבישת הפצע לאחר המילה, אינה חלק של מצוות המילה אלא דרך טיפול וריפוי שלאחר מעשה. לגבי "פורעין" קובעת המשנה בסוף הפרק "מל ולא פרע את המילה, כאלו לא מל", לאמור אף רכיב הפריעה הוא חלק בלתי נפרד של מצוות המילה. נשאלת השאלה מה בנוגע לרכיב "מוציין", האם הוא שייך לקבוצת מל + פרע, או שהוא שייך לקבוצת איספלנית + כמון. המשנה אינה נותנת לכך תשובה, אבל בתלמוד יש לכך התייחסות מפורשת. וכך שנינו שם:

אמר רב פפא: האי אומנא דלא מייץ, סכנה הוא, ועברינן ליה. פשיטא, מדקא מחללי עליה שבתא, סכנה הוא! – מהו דתימא: האי דם מיפקד פקיד, קא משמע לן: חבורי מיחבר, ודומיא דאיספלנית וכמון, מה איספלנית וכמון כי לא עביד סכנה הוא, אף הכי נמי כי לא עביד – סכנה הוא.⁴⁹

רב פפא קובע כי אומן – מוהל – שאיננו מוצין הרי הוא מסכן את הנימול ומעבירים אותו מתפקיד המוהל. על כך שואל התלמוד: פשיטא, מאחר שמחללים את השבת בביצוע המציצה מכאן שתכלית המציצה היא למנוע סכנה מהנימול. התלמוד איננו דוחה את הטענה כלפי רב פפא בנימוק שלפי נוסח המשנה אפשר שהמציצה היא חלק ממצוות המילה ולכן מבצעים אותה בשבת כשם שמבצעים את המילה והפריעה. בהמשך הסוגיה בתלמוד משווים בין מציצה לבין איספלנית וכמון שהם חומרי חבישה ואומרים שכשם שאם לא שמו איספלנית וכמון קיימת סכנה לנימול, הוא הדין למציצה שאם לא תיעשה תהיה סכנה לנימול. מפשוטו של לשון התלמוד עולה שסיבת המציצה היא מניעת סכנה לנימול ולא היותה חלק ממצוות המילה, כפי שהן כריתת העורלה והפריעה, הגם שקיימת אפשרות לפרשנות אחרת.

ההוראה של רב פפא נקלטה בשלושת הקודקסים הגדולים. הרמב"ם במשנה תורה כותב:

כיצד מוהלין? חותכין את כל העור המחפה את העטרה עד שתתגלה כל העטרה, ואח"כ פורעין את הקרום הרך שלמטה מן העור בצפורן, ומחזירו לכאן ולכאן עד שיראה בשר העטרה, ואח"כ מוצין את המילה

49 בבלי, שבת קלג, ע"ב. (תרגום חופשי לעברית: אמר רב פפא: אומן (מוהל) שאינו מוצין – סכנה היא (לתינוק) ומעבירים אותו (מתפקידו כמוהל). – פשיטא, הרי מכיון שמחללים על המציצה את השבת, משמע שמדובר בדבר שיש בו משום סכנה לתינוק! – הייתי יכול לומר שהדם רק כנוס וצורר במקום (ואין במציצה משום איסור תורה, ולכן הותר הדבר, ולא משום סכנה), לכן השמייע לנו רב פפא שהדם מחובר הוא (והמוצצו עושה מלאכה שאסורה מן התורה, ולא הותר הדבר אלא מפני פיקוח נפש), ובדומה לדין האיספלנית והכמון השנויים במשנה, שאם אינו עושה אותם סכנה היא לתינוק, כך גם כאן, אם אין המוהל עושה את המציצה סכנה היא לתינוק (ולכן מותר הדבר בשבת).

עד שיצא הדם ממקומות רחוקים כדי שלא יבא לידי סכנה, וכל מי שאינו מוצץ מעבירין אותו.⁵⁰

מטרת המציצה היא למנוע סכנה לנימול על ידי כך שהיא מוציאה את הדם מן המקומות הרחוקים. בעקבות הרמב"ם הלך ר' יעקב בעל הטורים שכתב: "ואח"כ מוצצין המילה עד שיצא הדם מהמקומות הרחוקים כדי שלא יבא לידי סכנה וכל מוהל שאינו מוצץ מעבירין אותו". וכך כתב גם ר' יוסף קארו בשולחן ערוך: "ואח"כ מוצצין המילה עד שיצא הדם מהמקומות הרחוקים, כדי שלא יבא לידי סכנה. וכל מוהל שאינו מוצץ, מעבירין אותו".⁵¹ הבסיס לחובת המציצה גם לפי פשוטם של הקודקסים הללו הוא רפואי מובהק ותו לא.

כיצד מבצעים את המציצה? במקורות שהזכרנו לא נזכר דבר אבל בקרב עדות ישראל השתרש המנהג שהמוהל מוצץ את הדם בפיו, וזאת לאחר שביצע את שתי הפעולות הקודמות.⁵² אין זה מפתיע אפוא שעד סוף שנות השלושים של המאה התשע-עשרה לא נודע על דיונים בכתבים הלכתיים סביב נושא המציצה.

2. היגד רפואי שמקורו בתלמוד

ביסוס חובת המציצה על ההיגד הרפואי הנ"ל שמקורו בתלמוד מצאנו אצל ר' משה סופר (חת"ס) בשאלה שהפנה אליו תלמידו הרב אליעזר הורוביץ מווינא בסוף שנות השלושים של המאה התשע-עשרה.⁵³ זאת בעקבות חשש שהביע בפניו מנהל בית החולים היהודי בווינא כי מציצת הדם בכרית המילה אחראית למחלה שפשתה בקרב תינוקות זכרים יהודים. חת"ס סופר קבע באופן החלטי כי הבסיס לחובת המציצה הוא רפואי בלבד ולכן אם נגרם נזק רפואי בעקבות ביצוע המציצה בפה יש לבחור אופן ביצוע אחר והמלצתו הייתה להשתמש בספוג. חת"ס סופר מציין כי בקבלה ניתן למציצה בפה משמעות אחרת, אך הדגיש כי "אין לי חלק בנסתרות".

50 משנה תורה, מילה, פרק ב, הלכה ב.

51 טור ושולחן ערוך, יורה דעה, סימן רסד, סעיף ג.

52 אות ברית, לעיל ה"ש 2. המחבר, שכתב את ספרו במפנה המאה העשרים, הביא שפע רב של עדויות על נזקים שנגרמו לילדים עקב המציצה בפה, והיה נחרץ בהתנגדותו לה.

53 כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 153. על דרכו של חת"ס בסוגיית היחסים בין הלכה ורפואה ראו גם את מאמרי: Elimelech (Melech) Westreich, *The Response of Jewish Law to Modern Science and State Laws in German-Speaking Countries in the Nineteenth Century*, 37 TEL AVIVER JAHRBUCH FÜR DEUTSCHE GESCHICHTE 44, 55-60 (2009). על עמדתו בפרשה זו של מציצת הדם בכרית-המילה ומשמעותה ראו שם, בעמ' 57-56.

גישה מעין זו ואף מרחיקת לכת יותר נקט הרב שלמה הכהן (1828-1905). הוא נולד בוויילנא ולימים כיהן בתור מורה צדק ורב בעיר תורה מרכזית זו במשך כארבעים שנים.⁵⁴ ר' שלמה הכהן נחשב לאישיות רבנית ראשונה במעלה⁵⁵ ונדוע בשל חיבורו חשק שלמה על הש"ס וכן ספרי השו"ת עצי ברושים ובנין שלמה. במענה לפנייתו של עורך העיתון "היהודי" בלונדון הרב יצחק סובאלסקי, ששיתף פעולה באופן הדוק עם המוהל טערטיס בעניין המשאבה שהמציא, קבע ר' שלמה הכהן באופן החלטי, כי המציצה היא עניין רפואי בלבד ונעדרת כל ממד מצוותי. נביא בהרחבה את דבריו החשובים והחדר-משמעיים:

מכתבו הגלוי אלי אודות מציצה בכלי אסורה או מותרת קבלתי לנכון ביום אתמול והנני באתי להשיבו. כי מאוד אני תמה על מעכ"ת ומעלת כבוד תורתו דמה זו שאלה אצל רבנים הלא ידוע לכל רב ומבין כי מצוות המילה שנצטוונו עליה בתורה אינו אלא מילה (והנו לחתוך הערלה) ולפרוע המילה [...] ⁵⁶

אחרי הפתיחה ההחלטית בדבר היות מצוות המילה מורכבת משני רכיבים בלבד, החיתוך והפריעה, ממשיך ר' שלמה הכהן ודן באריכות להוכיח את טענתו זו. לאחר סיום הדין בשני המרכיבים הוא שב לעניין המציצה שהיא מושא הפנייה אליו ומבהיר את דבריו:

וכל זה דברנו במצות מילה ופריעה אבל ענין המציצה שהוזכר במשנה ובגמרא ובדברי הפוסקים ז"ל אין לו ענין ושיכות למצות המילה שנצטוונו בתורה רק הוא מצד הרפואה ותעלה לכן הנימול והוה ידוע לחז"ל וכן הוא בדוק ומנוסה לכל אלה הבקיאים במלאכת הרפואה דאם לא נמצץ הדם אחר המילה יש בו סכנה לכן הנימול כדאיאת בשבת דף קלג' אמר רב פפא...', הרי דכל עיקר המציצה אינו אלא להעביר את הסכנה."

נחרץ וללא היסוס קובע אפוא ר' שלמה הכהן כי רכיב המציצה הוא רפואי בלבד וכלל איננו חלק ממצוות המילה. לכך עשויה להיות השלכה מרחיקת לכת על מתן לגיטימציה

54 ראו ר' שלמה הכהן, שו"ת בנין שלמה, מבוא (מהדורת דוד מצגר, ירושלים התשנ"ב, עמ' ח-ט) (להלן: שו"ת בנין שלמה). ר' שלמה הכהן תמך בתנועת חובת ציון, התנגד למחרפי הציונות וכן היה מתומכי תנועת המזרחי בראשיתה ויצא כנגד המתקפים אותה, ראו אנציקלופדיה של הציונות הדתית ג 35-38 (יצחק רפאל וגאולה בתייהודה עורכים, 1983) (להלן: אצ"ר).

55 כפי התיאור המעריך שתיארו את הרב שלמה הכהן בהקדמה לשו"ת בנין שלמה במהדורה חדשה בירושלים תשנ"ב. הרב שלמה הכהן היה מחותן עם משפחת קארעליץ, היא משפחת החזון אי"ש. אחיו של החזון אי"ש היה חתנו של ר' שלמה הכהן.

56 שו"ת בנין שלמה, לעיל ה"ש 54, יו"ד סימן יט. לפי הערת המהדיר סימן זה לקוח מחיבורו של טערטיס 'דם הברית'.

לתחילפי מציצה בפה בכפוף כמובן להתייחסות העקרונית לסתירה בין היגד רפואי של חז"ל לבין היגד של הרפואה המודרנית. נשוב לדון בעניינים אלה בפרקים הבאים.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק (תרכ"ה – תרצ"ה (1865–1935)), שהיה מאנשי העלייה השנייה ואחד הרבנים היחידים שתמכו בפרוייקט הציוני והחלוצי ורבה האשכנזי הראשי הראשון של ארץ ישראל, נדרש לנושא המציצה בהיותו רבה של העיר בויסק בלטיה בעקבות הפולמוס שהתעורר סביב המצאתו של המוהל טערטיס. במאמר שפרסם בשנת תרנ"ט (1899) בכתב העת "תורה מציון",⁵⁷ שהתפרסם בירושלים, הוא הגיב לפעילות של הרב לייזערוביץ מלונדון, שהתנגד בתוקף לשינוי אופן המציצה בפה.⁵⁸ הרב קוק שרטט בתגובתו את עיקרי שיטתו, שאותה התווה כבר בעבר – אולי בסיבוב הראשון של פניית חח"מ בשנת תרנ"ב⁵⁹ ואשר עליה חזר לאחר מכן בפסקי הלכה שנתן בעת היותו רב מכהן בארץ ישראל.⁶⁰ לדברי הרב קוק חובת המציצה מבוססת על תשתית רפואית בלבד ולא מצוותית. הוא דחה בהחלטיות את הפרשנות של הרב לייזערוביץ וחכמים אחרים למקורות תלמודיים, שביססו את חובת המציצה על תשתית מצוותית, ולא על תשתית רפואית. לדעתו, תיאוריה זו שגויה באופן מהותי, וגם מוטעית מן הבחינה הטקטית של המאבק ברפורמה.

גישה דומה בעיקרה נקט הרב יחיאל מיכל אפשטיין (1829–1908), יליד בויברויסק ורבה של נובהרדוק, שחיבר את הקודקס ערוך השולחן ונחשב לאחד מחשובי הרבנים בליטא. לשיטתו, אכן הבסיס לניקוז הדם הוא רפואי בלבד "כדי שלא יבא לידי סכנה", אלא שבזמנו קמו עוררין על אופן הביצוע הרווח שהוא בפה אבל "לא נשמע להם ורבותינו חכמי הש"ס היו בקיאים ומחוכמים יותר מהם".⁶¹ לאמור, הבסיס הוא רפואי אבל הידע

- 57 המאמר נדפס בשו"ת דעת כהן, לעיל ה"ש 24, סימן קמ.
- 58 לעניין עמדתו של הרב לייזערוביץ ראו להלן ליד ה"ש 71 וליד ה"ש 79. נציין כי לא מצאנו עליו פרטים ביוגרפיים עד כה.
- 59 ראו דבריו בסוף המבוא "והנה זה לי איזה שנים, שהעירני כבוד מ"ח (=מורי חמי) הגאון הגדול תפארת ישראל מוהר"ר אלי' דוד שליט"א, הגאבד"ק (הגאון אב בית דין קהילת) מיר יצ"ו, להשיב דבר בענין המציצה, וכתבתי אז דברים פשוטים ומעטים בזה. אמרתי עכשיו הגיע הזמן לשום אותם בשערי ציון, באשר הרב הכותב הנ"ל שי' (=שיחה) מבקש לכתוב בזה, ע"כ אעתיק מהכתוב אתי מאז בזה בע"ה. ואלה דברי הדלים שם". אפשר מאוד שחח"מ פנה בשנת תרנ"ב גם לאדר"ת, שהיה מחשובי הרבנים בליטא, והלה הפנה את השאלה לחתנו הרב קוק.
- 60 שם, סימן קמא (פסק משנת תרע"ד (1914), שבה כיהן כרב ביפו); שם, סימן קמב (פסק משנת תרפ"א (1921), שבה כיהן כרב בירושלים).
- 61 ערוך השולחן, יורה דעה סימן רסד, סעי' יט. להלן נראה כי בעינינו לא רק עצם הניקוז הוא דין תלמודי אלא גם אופן הביצוע בפה הוא מעיקר הדין התלמודי ורק כך משיגים את מטרת המציצה.

הרפואי של חז"ל עולה על הידע הרפואי המודרני של הדורשים להמיר את הפה בספוג. על ההשלכה המעשית שיש לכך לגבי אופן הביצוע נכתוב בפרק על אופן הביצוע.⁶²

3. חלק ממצוות המילה

ניסוח מפורש התומך בעמדה הטוענת שמציצה היא חלק מן המצווה אנו מוצאים במרחב הליטאי אם כי בסביבה התרבותית החסידית אצל ר' יצחק דובער שניאורסון מליאדי (תקצ"ה-תר"ע 1835-1910), אחד הענפים של אדמורי חב"ד. מעורבותו בנושא המציצה החלה בעקבות פניית החכם חיים רש"ל בשנת תרס"ב⁶³ וכך כתב:

ומילה ופריעה ומציצה שלוש אלה שווים הם לדינא (וכמו שאם מל ולא פרע, כאילו לא מל כמו כן אם פרע ולא מצץ וכו).⁶⁴

דבריו אלו של ר' יצחק שניאורסון זכו להערה ביקורתית מצידו של ח"מ שציטט אותם בהרחבה בחיבורו שדי חמד. ח"מ ציין כי ר' יצחק שניאורסון הולך בשיטת תיקוני זוהר,⁶⁵ שראה במציצה את אחד מחלקי מצוות המילה, אבל לפי התלמוד המציצה איננה שקולה לפריעה ואיננה חלק ממצוות מילה. ייתכן מאוד – כך סבור ח"מ⁶⁶ – כי בשל עמדת התלמוד המנוגדת לעמדת תיקוני זוהר, הקיף ר' יצחק שניאורסון בסוגריים את טענתו בדבר הבסיס המצוותי של הניקוז.

עמדה דומה נקט החכם ר' יוסף רוזין (תרי"ח-תרצ"ו 1858-1936) (רוגצ'וב-דווינסק), הידוע בכינויו הרוגצ'ובר (להלן הרוגצ'ובר) על שם עיר הולדתו. הרב רוזין התפרסם כבעל מוח מבריק שאין שני לו. הוא נמנה עם חסידות חב"ד והאדמו"ר ר'

62 להלן ליד ה"ש 152.

63 ארבעה חכמים מובאים בסימן ג בקונטרס המציצה בשדי חמד, לעיל ה"ש 34, שהוא סימן מילואים לסימנים הקודמים (ראו לעיל לפני ה"ש 40): האדמו"ר מליאדי, הרב דוב אריה מרוטרדאם, הרב דוד פרידמן מקרלין ור' יוסף רוזין מרוגצ'וב (הרוגצ'ובר). אצל שלושת האחרונים נאמר בפירוש שהם עונים לפניית ר' חיים רש"ל. סביר ביותר להניח שאף האדמו"ר מליאדי מגיב לפניית ר' חיים רש"ל.

64 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן ג, המילואים לקונטרס המציצה, דף א' שסו ע"א-ע"ב.

65 תיקוני זוהר, תיקון לז (דף עח ע"ב) רואה ב"מילה ופריעה ומציצה" גורמים המגינים על האדם מפני פורענויות ("ועל דא אמר אמר אדם קדמאה קמי קודשא בריך הוא: מי מציל בני מחרב המתהפכת? אמר ליה: חרבא דמילה, כמה דאת אמר 'עשה לך חרבות צורים', וחרבא דקודשא בריך הוא י"ו פיפיות, לקבל מילה ופריעה ומציצה וי"ג בריתות שנכרתו עליה"). ח"מ, שם, מפנה למקור זה וכן מפנה אליו הפוסק החסידי האדמו"ר מסוכטשוב, שו"ת אבני נזר, יורה דעה, סימן שלח אות יח, וראו גם בהגהות ניצוצי זוהר של ר' ראובן מרגליות במהדורת תיקוני זוהר שלו, דף עח ע"ב, אות ט. נציין שהשורות הללו חסרות במהדורה הראשונה של תיקוני זוהר, מנטובה, שי"ח (1558) (דף פא ע"ב).

66 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן ג, המילואים לקונטרס המציצה, דף א' שסו ע"ב.

שלמה זלמן שניאורסון שעמד בראש הפלג של חב"ד-קאפוסט אף מינה אותו לכהן כרכם של החסידים בדווינסק.⁶⁷ לגבי מהותו של הניקוז הרוגצ'ובר קובע בפסקנות כי "לכן ישתקע הדבר" שאמרו הטוענים שהניקוז איננו חלק מן המצווה. ואם לא די בכך הוא מוסיף את הדברים החריפים "יסכר פי הרוצים לעקור מצות מציצה שהוא דין תורה".⁶⁸ הרוגצ'ובר סבר אפוא שבסיס החיוב של הניקוז בכרית המילה הוא דין תורה.⁶⁹ אך לא ברור באיזה סוג של דין תורה מדובר.⁷⁰

אחד החכמים הליטאים התומכים בגישה שהמציצה היא חלק בלתי נפרד של המצווה היה מהרי"ל דיסקין שעלה לירושלים ונחשב לרבם של הקנאים. הוא אף נקט גישה קיצונית ומרחיקת לכת עוד יותר שבה טען כי תינוק שלא נמוץ דמו הרי הוא נחשב ערל ואסור באכילת קורבן פסח. דבריו הובאו על ידי הרב לייזערוביץ מלונדון⁷¹ בעת הפולמוס סביב משאבת טעריס. להלן בסעיף על שיירי מצווה נראה את התגובה שהגיב הרב שטרן לעמדה קיצונית זו של מהרי"ל דיסקין.

גישה מהססת בדבר היות ניקוז הדם חלק ממצוות המילה נקט הרב אליהו דוד רבינוביץ תאומים (אדר"ת) (תר"ג-תרס"ה (1843-1906)). האדר"ת נמנה עם גדולי חכמי ההלכה בליטא וכיהן ברבנות בקהילת פוניבז' וקהילת מיר, אשר היו קהילות חשובות ומרכזיות במרחב הליטאי. בערוב ימיו נבחר לכהן בתפקיד החשוב של רבו של היישוב הישן האשכנזי בירושלים לצידו של מנהיג היישוב ר' שמואל מסלאנט. מדברי תורתו נדפס אך מעט, ולאחרונה התפרסם קובץ של תשובות שהוא הותיר בכתב יד.⁷² אחת

67 הרוגצ'ובר הצטיין במקוריות רבה ובדרך ייחודית משלו בפרשנות ההלכה ומקורותיה וכן בפסיקת ההלכה. בייחוד בולטת התמקדותו הבלעדית במקורות חז"ל וברמב"ם והימנעות מלהתייחס למקורות שלאחר תקופת הראשונים. הוא הותיר אחריו מספר רב של חיבורים הכתובים במקרים רבים ברמזים ואשר מקשים מאוד לעקוב אחרי כוונתו ואחר השימוש שהוא עושה במקורות.

68 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן ג, המילואים לקונטרס המציצה, דף א' שסח ע"ב-דף א' שסט ע"א.

69 עמדה דומה נקטו כמה חכמים מגרמניה והונגריה ראו כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 163-166. גם הרב לייזערוביץ מלונדון נקט גישה זו, אך אין בידינו מידע אישי עליו ועל מעמדו בקהיליית הרבנים.

70 העמדת חובת המציצה על בסיס הלכה למשה מסיני היא רעיון שהעלה לראשונה ר' יהודה אסאד, מחכמי הונגריה באמצע המאה הי"ט – ראו כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 163. לא מצאנו בקרב חכמי ליטא חכם שהעלה רעיון דומה.

71 במכתב ששלח בשנת תרנ"ח (1898) לכתב העת תורה מציון, שנה רביעית חוברת ב סימן יא (להלן: תורה מציון). במכתב זה מתאר הרב לייזערוביץ תופעה בקהילתו שבה מוהלים רבים נטשו לחלוטין את המציצה בשל סיבות רפואיות ובהסתמך על הוראת רב אחד שעבר באזור והורה כן.

72 אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, שו"ת מענה אליהו (התשס"ג) (להלן: שו"ת מענה אליהו).

התשובות בקובץ זה דנה בהרחבה בנושא המציצה כפה והיא תשובה שהשיב לר' יצחק סובאלסקי עורך העיתון "היהודי" על אודות משאבת טערטיס. אדר"ת יוצא תחילה מתוך הנחה שבעניין רפואי גרידא עסקינן, אבל בשלב מסוים הוא שב לדון בבסיס ההלכתי של חובת הניקוז. כאן הוא מעלה את האפשרות בדבר הבסיס ההלכתי הכפול של הניקוז:

מלבד מה שיש לחקור על פי דין בעיקר המציצה אם היא רק למען פקוח נפש הילד, או שהיא עיקר ממצות המילה. שאם היא מעיקרי המילה ולא משום להוציא דם ממקומות הרחוקים (או ששניהם אמת ועל כל פנים היא מעיקרי המצוה).⁷³

במקרה כזה כמובן יורכבו על חובת המציצה שני הטעמים, הטעם הרפואי והיותה חלק ממצוות המילה. ספק זה היה יכול להיות מוכרע לטובת הבסיס הרפואי לו הייתה ידועה אל נכון תשובת חת"ם סופר בנושא:

אם היינו יודעים שיצא היתר מאת אביר הרועים רבינו חתם סופר ז"ל, עמוד ההוראה ברור, אין לנו להרהר אחריו, ומי יבא אחר המלך, ומאן חשוב ומאן ספין לחלוק עליו גם לאסור.

אלא ש"באמת לא נודע לנו מאומה ממנו [מחת"ס]⁷⁴ ולכן יש לפעול בהתאם לעמדה המותרת בספק את הבסיס ההלכתי של המצווה וכתוצאה מכך ללכת לחומרה כפי שנראה בפרק על אופן הביצוע.

4. שיירי מצווה

כמה חכמים בולטים רחו את העמדה שהניקוז הוא חלק בלתי נפרד של המצווה, אבל אפיינו אותו כ"שיירי מצווה", לאמור אין זו מצווה של ממש אבל יש בו ממד מצוותי מסוים גם אם שולי.⁷⁵ חכמים אלה סברו שהניקוז איננו חלק של מצוות המילה ואיננה דומה למשל לפריעה. בד בבד, יש בניקוז לדעתם נופך מצוותי שעיקר השפעתו מתבטא באופן הביצוע. נופך זה גם מצדיק להבחין בין הניקוז לבין החבישה (כמון ואיספלנית) הנזכרת בתלמוד אך אינה מקוימת עוד משום שהשתנו הטבעים. שונה אפוא הניקוז מחומרי החבישה בהיותו שיירי מצווה שהוא חיוב שלא יתבטל גם אם הרקע הרפואי ישתנה. בגישה זו נקט הרב אלכסנדר לפידות (1819-1906), יליד וילנא ורבה של העיירה ראסיניי שבליטא. בתגובתו לסיבוב הפניות הראשון של הח"מ בשנת תרנ"ב (1892) כתב:

73 שם, סימן קכג.

74 ראו כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 167, 174-175 על אודות טענות של רבנים בגרמניה ובהונגריה בדבר היותה של תשובת חת"ם מזויפת.

75 דוגמה לביטוי שיירי מצווה אנו מוצאים בנושא הסמיכה על הקורבן ובלשונו של הרמב"ם: "והסמיכה שיירי מצוה היא לפיכך אם לא סמך כפר ואינה מעכבת ואף על פי כן מעלין עליו כאילו לא כפר". ראו רמב"ם, הלכות מעשה הקרבנות, פרק ג, הלכה יב.

סלקא דעתך אמינא דאינו משום סכנה רק משום שיורי מצוה דכל דנפיק טפי עדיף על זה אמרו דסכנתא נמי הוי [...] יש לומר דכמון וכהאי גוונא אינו סכנה תמיד רק לפי טבע התינוק אבל מציצה קא משמע לן דאיכא סכנה בכולהו תמיד ואינו משתנה וראוי לחוש לדברי חז"ל ושלא לבטלה.⁷⁶ (היה עולה על הדעת שאינו [חובת הניקוז] משום סכנה רק משום שיורי מצווה שכל שיצא יותר [דם] עדיף, על זה אמרו [חז"ל] שיש גם סכנה [ולכן צריך למצוץ] [...] יש לומר שכמון וכדומה אינו סכנה תמיד רק [אלא תלוי] לפי טבע התינוק, אבל מציצה משמיע לנו התלמוד [שהיעדרה] הוא סכנה אצל כולם ואינו משתנה. לכן ראוי לחוש לדברי חז"ל ולא לבטל את המציצה)

לפי הרב לפידות יש משקל לעובדה שהניקוז הוא בגדר שיירי מצווה ואולם הוא גם נועד להבטיח את התינוק מפני סכנה ברורה ורווחת. בכך נבדל הניקוז מפעולה נוספת הנזכרת במשנה שמותר לעשותה בשבת והיא החבישה ופיזור אבקה רפואית. הללו אינן בגדר חיוב כללי ומוחלט ולכן אפשר שלא נזדקק להם עוד בימינו בעקבות שינוי בתנאים ובנסיבות.

באפיון הניקוז בתור שיירי מצווה בחר גם אחד החכמים הבולטים בליטא הרב זכריה שטרן (1831–1903),⁷⁷ שכינה במשך כארבעים ושלוש שנים בתור רבה של קהילת שאוולי, אשר הייתה אחת הקהילות החשובות בליטא. באוסף תשובותיו שהתפרסם לאחרונה⁷⁸ ר' זכריה שטרן עונה למכתבו של הרב לייזערוביץ,⁷⁹ המסתמך על מהרי"ל דיסקין ולפיו המציצה היא חלק מהותי של מצוות המילה. לפיכך סבר מהרי"ל דיסקין, שאם לא נעשתה מציצה אזי התינוק נחשב ערל וכשיתבגר יהיה אסור לו לאכול קורבן פסח כדין כל ערל.⁸⁰ ר' זכריה התנגד בתקיפות לגישה זו וסבר שהיא מופרכת מכול

76 הרב אלכסנדר לפידות, שדי חמד, לעיל ה"ש 34, דף א' שמח ע"ד–דף א' שמת ע"א (מכתב ה).

77 פרטים ביוגרפיים על אודותיו ועל חיבוריו ראו נפתלי בן מנחם חכמי ליטא – ציונים לתולדות חייהם ורשימת ספריהם 105–107 (1958). הוא זכה להערכה מיוחדת כלפיו מצד חח"מ ובאחת ההזדמנויות כינה אותו "גאון עוזנו הגאון המופלא וכבוד ה' מלא יוסף..." (מערכת חתן כלה, עמ' 10 (קונטרס נפרד)). כשהובאה בפני חח"מ שאלה על כשרות לפסח של י"ש מסוים המיוצר בסברביה הוא דחה את בקשת השואל להסתמך על היתרם של חכמי בסברביה המצויים בייצור של הי"ש ו"אמרתי להם עם כי לדעתי אין שום היתר בזה בכל זאת אשאל פה קדוש הגאון המובהק מוהר"ר יוסף זכריה שטרן אבד"ק שאווייל יצ"ו ואם הוא יתיר אבטל דעתי העניה". שדי חמד, לעיל ה"ש 34, מערכת חמץ ומצה, סימן ז סעיף ט (וכרך ח דף קכד:2).

78 שו"ת זכר יהוסף, חלק אבן העזר (התשנ"ד).

79 שם, סימן קו. דברי הרב לייזערוביץ וציטוט דברי המהרי"ל דיסקין, ציונו לעיל בה"ש 71.

80 לעיל ליד ה"ש 71.

וכול. לדעתו, הדברים שכתב מהרי"ל דיסקין היו בגדר "התלווצות" גרידא והוא לא התכוון לכך ברצינות. על עמדתו זו חזר ר' זכריה לאחר מכן במדור תיקון הטעויות, לאחר שקיבל את תגובתו של הרב לייזערוביץ ובה ביקר כמה מן הטיעונים שלו.

לגבי טיבה של המציצה דעתו של הרב זכריה שטרן ברורה ודומה לזו של הרב לפידות:⁸¹

אף אי [אם] גם במציצה איכא [יש] משום מצות מילה להרבות בדמים ולהוציא ממקומות הרחוקות, אבל לא חשיב [נחשב] יותר משיירי מצווה [הדגשה שלנו]... [דלא מעכב רק דלא עביד [שאינו עושה] מצווה מן המובחר.

הרב זכריה שטרן, בדומה לרבנים אחרים בליטא, לא היה מוכן להעצים באופן מופרז ומפוקפק את הבסיס ההלכתי של הניקוז ולהעמיד אותו על חובה שבדין. הוא ראה בניקוז שיירי מצווה ותו לא. להלן נראה שאף על פי כן הוא דבק בחזקה באופן הביצוע שיהיה בפה בניגוד למשל לרב לפידות.

בתוואי שביסס את המציצה על תשתית רפואית, אם כי הותיר גם מקום לרכיב מצוותי מסוים אותו הוא מכנה "שיירי מצווה", הלך גם ר' דוד פרידמן (תקפ"ח-תרע"ה 1828-1915)) יליד העיירה ביאלה ורבה של קרלין במשך כחמישים שנים.⁸² חכם זה נחשב לאחד מגדולי הפוסקים באימפריה הרוסית ולשמו נקשרו כתרים של גאונות. היה חריג בנוף הלמדני בכך שעסק רק בתלמוד ובמשנתם של הראשונים והתעלם באופן שיטתי ועקיב מכתבים של האחרונים הסמוכים לימיו ובוודאי מכתבים של בני דורו.⁸³ חיבוריו הכוללים הם שו"ת שאילת דוד שזכה לפרסום רב וכן פסקי הלכות – יד דוד ששני חלקים ממנו פורסמו עוד במזרח אירופה ולאחרונה פורסם חלק שלישי בירושלים. קשה לאפיין את דרכו ההלכתית על בסיס המבואות לחיבורים שנדפסו, שבחלקם הם בעלי אופי הגיוגרפי. עם זאת, נוכל לומר על ר' דוד פרידמן בקווים כלליים שהיה שמרן אך לא קנאי הדוחה כל חידוש באשר הוא חידוש וגם לא איש הלכה מסתגר החרד מפני מדרון חלקלק. בשל כך הוא איננו נדחף לפינה חרדתית ומסתגרת, אלא דבק בעמדתו המתירה חרף הסיכון של שימוש לרעה.⁸⁴

במענה לפניית ר' חיים רש"ל בשנת תרס"ב (1902) הוא שטח את גישתו כשעמדת המוצא היא:

- 81 לעיל ליד ה"ש 76.
- 82 פרטים על אודותיו ראו שמואל נח גאטליב אהלי שם 172-174 (1912); שילה רפאל הקדמה לחיבור פסקי הלכות "יד דוד" הלכות אישות חלק שלישי (1970).
- 83 שילה רפאל, שם.
- 84 הרב פרידמן יצא בחריפות נגד קנאי ירושלים שביקשו להחרים את גיסו י"מ פינס בשל מה שנחשב בעיניהם חריגות מן המסורת וסטייה לעבר המודרניות. ראו איתם הנקין "החרם על ר"מ פינס בירושלים וקשריו עם גיסו רבי דוד פרידמן" המעין מט (ב) 19, 38-19 (2008).

הנה מדברי הגמרא שבת דקאמרה אומנא דלא מייץ סכנתא ומעברין ליה משמע שאין זה מגוף המצוה וכמאמרם שם דומיא דאיספלנית וכמון.⁸⁵

הרב דוד פרידמן מפרש את התלמוד כפשוטו. העובדה שחובת הניקוז הוטלה רק כדי למנוע סכנה משמעה שאין הניקוז חלק ממצוות המילה. ראייה לכך היא גם ההיקש שעושה התלמוד בין החובה לשים חומרי חבישה – איספלנית וכמון – לבין הניקוז. באחת, דחה הרב דוד פרידמן את כל הניסיונות שעשו חכמי הלכה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה להניח ביסוד מצוות המציצה גורמים נוספים מעבר לעניין הרפואי. הרב פרידמן איננו מתפלמס עם איש מן החכמים הללו ובעצם איננו מתייחס לאיש מהם. הוא הולך בנתיב המיוחד לו, שאותו תיאר בסוף התשובה הארוכה:

זה דעתי בענין זה לאחר עיון הרב מדברי שני התלמודים ורבותינו הראשונים. וכל הספרים אשר הביא כבודו⁸⁶ את דבריהם בזה רובם ככולם אינם נמצאים אצלי ואף אותם שנמצאו אצלי קשה עלי לעיין בדבריהם. כי זה כששים שנה לא הספיקה לי העת לעיין בדבריהם ואקוה אשר האמת יקובל ממי שאמרו.

עמדתו נובעת אפוא מעיון בדברי התלמודים והראשונים וממנה הסיק שהניקוז איננו חלק מן המצווה. הוא לא עיין בכתיבה המאוחרת ועם זאת הוא מקווה שיקבלו את עמדתו המייצגת את האמת. אין ספק שגישה זו לפסיקת הלכה היא חריגה מאוד בנוף הרבני ומעידה על ביטחון עצמי רב של הפוסק. לכך מכך יכולים אנו להסתייע מדבריו כיצד יש לפרש את המקורות התלמודיים כשלעצמם ביחד עם המקורות מתקופת הראשונים בטרם התעורר הפולמוס על אודות נושא המציצה בפה. הרבדים המאוחרים, שהחלו להיווצר רק בשליש השני של המאה התשע-עשרה בעקבות הפולמוס החריף עם הרפורמים בגרמניה ובהונגריה,⁸⁷ לא עמעמו את המקורות הללו בעיני מי שלא הכיר אותם. לאור עמדתו של הרב דוד פרידמן יכולים אנו לחזק את גישתנו לעיל בדבר המשמעות הפשוטה של הטקסטים התלמודיים. זאת בניגוד לעמדה שנקטו חכמי הלכה, אשר ביקשו להשתית את חובת הניקוז על אדנים מצוותיים ולא רק רפואיים.⁸⁸

עם זאת הרב דוד פרידמן הותיר ממד מצוותי מסוים לגבי המציצה, שאותה גם הוא מכנה "שיירי מצווה". הרב פרידמן עצמו לא הרחיב את הדיבור על טיבה של קטגוריה זו. הוא סבר שאף אם אין הניקוז חלק מן המצווה עדיין הוא נכנס לקטגוריה של שיירי מצווה ובשל כך אפשר שיש לבצע מציצה יסודית שאולי היא אפשרית רק בפה. הקטגוריה

85 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן ג, המלואים לקונטרס המציצה, דף שסז ע"א-דף שסח ע"ב (מכתב ד).

86 הכוונה לחיים רש"ל שפנה אליו והביא מחיבוריהם של חכמי הונגריה וגרמניה.

87 ראו לעיל במבוא ליד ה"ש 5.

88 ראו להלן בפרק ד.3.

של שיירי מצווה נועדה אפוא להצדיק גם את אופן הביצוע של המציצה, בפה, ולא רק את המשך קיום חובת הניקוז. נשוב לכך להלן בפרק על אופן הביצוע.

5. הקבלה

השיקול הקבלי נזכר לראשונה כבר בתשובה שהשיב החת"ם סופר לתלמידו ר' אליעזר הלוי מווינה. הוא מציין כי בקבלה מחייבים את המציצה בפה מטעמים שבסוד, אך החת"ם סופר מדגיש כי אין לו "חלק בנסתרות" ואיננו מוכן לשקול שיקולים קבליים בהכרעתו ההלכתית.⁸⁹ השיקול הקבלי נזכר לעיתים בכתבי חכמי הלכה מהמרחב החסידי בפולין הקונגרסאית.⁹⁰ בחיבור אבני נזר של האדמו"ר מסוכצ'וב (תקצ"ט-תר"ע (1838-1910)) הוא נדרש ל"שאלה אם המציצה הוא מעיקר חיוב מצות מילה או רק משום סכנת התינוק" ודן בכך בהרחבה. בין היתר הוא מפנה למקורות קבלה ומציין כי "הנה בספרי הקבלה יש כוונת מילה גם במציצה בלקוטי תורה בטעמי המצות סוף פ' לך לך. ובספר הקנה שעל טעמי המצות. ועוד יותר שבתיקוני זוהר תקון ל"ז".⁹¹ אישיות הלכתית נוספת שפעלה בזירה זו של מציצת דם בפה היה ר' יצחק פיינגענבוים מוורשא (תקפ"ח-תרע"א (1828-1911)) וכך הוא פותח את דבריו בקונטרס זכרון מרדכי: "בתשובה הבאתי הרבה ראיות דמציצה היא בכלל מצות מילה ולא חמת סכנה לחוד".⁹² בהקשר זה מעניינת עדותו של נכדו של הרב יצחק פיינגענבוים בשם אביו ששמע ממנו כי: "גילה זקני לאדוני אבי, שכל מה שכותב ומחדש בהלכה, זה גם על פי קבלה, והראה לו לדוגמא בזה מה שכתב בתשובתו על דבר מציצה".⁹³

- 89 כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 153. המקור לכך הוא החיבור תיקוני הזוהר תיקון לז, לעיל ה"ש 65. מחברים שונים התייחסו לעמדת הקבלה בנושא לשם הדוגמה ראו תשובת ר' רפאל בן שמעון, שו"ת ומצור דבש, יורה דעה, סימנים טו-יט, שהגיב לפניית המוהל טערטיס; וראו גם בסמוך.
- 90 בעמדה שרווחה במרחב החסידי בפולין הקונגרסאית ובגליציה נדון בהרחבה במקום אחר. כאן נסתפק באזכורים קצרים.
- 91 שו"ת אבני נזר, יורה דעה, סימן שלח.
- 92 הרב יצחק פיינגענבוים, קונטרס זכרון מרדכי בתוך: שו"ת מלבושי יום טוב, וורשא (התרנ"ה). המדפיסים היו בניו של הרב יצחק פיינגענבוים והם צירפו בסופו את הקונטרס; יש לשים לב כי לספר ניתנו הסכמות על ידי האדמו"ר מסוכצ'וב וחח"מ. [מאוחר יותר ביאר הרב פיינגענבוים והרחיב את תשובתו, ראו: קונטרס זכרון מרדכי, בתוך מלבושי יום טוב, חלק שני (התרנ"ז)]. הקונטרס גם צורף בידי צאצאי המחבר בספר יפה דעת, ירושלים תשמ"ט. דבריו של הרב פיינגענבוים נזכרו בהרחבה במקורות הלכתיים ובכלל זה בשדי יפה חמד, לעיל ה"ש 34.
- 93 שם, מבוא לספר יפה דעת.

חכם חסידי שייחס משקל נכבד לתורת הסוד היה ר' יצחק דובער שניאורסון מליאדי. נוסף על הנימוק הרפואי,⁹⁴ שלדעתו יכול להתבצע כראוי רק באמצעות מציצה בפה ורק כך למנוע סכנה מן התינוק, מוסיף ר' יצחק שניאורסון "ולבד זה יש סוד שבפה המדבר דווקא",⁹⁵ ומשום כך חייבת המציצה להיות בפיו של המוהל ולא באמצעות אביזרי תיווך למיניהם. גם הרב פרידמן מקרלין מזכיר את השיקול הקבלי "אולי יש בזה טעם גם על פי הקבלה אשר ידוע סודה לבעלי האמת וכמו כמה דברים שלא נזכרו בתלמוד והמקובלים יש להם טעמים על פי סוד הידוע להם".⁹⁶ אולם הוא איננו מייחס לשיקול הקבלי משקל רב וכפי שנראה בפרק על אופן הביצוע הגורם הקבלי אף לא השפיע בסופו של דבר על הכרעתו.

רמז לקיומו של הגורם הקבלי אנו מוצאים בדברי האדר"ת שכתב "מי בא בסוד ה' יתברך שמו לדעת טעם המצווה ויסודה וסודה".⁹⁷ אלא שהגורם הקבלי איננו מכריע אצלו, שלא כמו אצל חכמי הלכה מן המרחב החסידי שייחסו לו משקל רב.

ה. היחס לרפואה אצל חכמי ההלכה

1. פתיחה

ניתוח יחסם של חכמי ההלכה לרפואה המודרנית מחייב לתת את הדעת לכמה גורמים: הידע הרפואי שהיה קיים בסביבה בעת הפולמוס; הידע הרפואי שהיה לחכמי ההלכה ומידת עירנותם ליתרון האיכותי של הרפואה המודרנית המבוססת על המדע המודרני; עמדתם הקונקרטי של חכמי ההלכה מול הידע הרפואי. התייחסות מקיפה לכל שלושת הגורמים תגלוש אל מעבר להיקף של מאמר יחיד. לפיכך, נציג רק את עמדתם הקונקרטי של חכמי ההלכה מול הרפואה כפי שעולה מדבריהם המפורשים מבלי לחקור בטיבם של שני הגורמים האחרים

כפי שציינו במבוא, היחס כלפי הרפואה בא לידי ביטוי בכמה מעגלים. במעגל הראשון עלה לריון עצם הצורך בניקוז מנקודת מבטה של הרפואה המודרנית. עמדה זו כשלעצמה לא עוררה קשיים מיוחדים שכן גם אילו היה הניקוז לא מועיל, בניגוד למה שסברו בעבר, כל עוד איננו מזיק נמשיך לדעת כולם לבצע את הניקוז לפי הוראת התלמוד. עניין התועלת או חוסר התועלת יהפוך לרלוונטי אם יתברר שבמקרים מסוימים עלול להיגרם נזק מועט ואף שולי, כגון שהמוהל חולה. האם עדיין נשקול אז לקיים את

94 ראו להלן פרק ה.3. ליד ה"ש 105 בהרחבה בנוגע לנימוק הרפואי.

95 לעיל ה"ש 65.

96 ראו לעיל ה"ש 85.

97 ראו לעיל ה"ש 72.

הניקוז משום שאנו מניחים שבאופן עקרוני יש בו תועלת העולה על הנזק המסוים?⁹⁸ כמובן, העימות בין הלכה לרפואה התרחש במקרים שהעמדה הרפואית נקטה שאין תועלת בניקוז כשלעצמו וכך בדרך שיש סיכון של ממש במציצה בפה. כאן עלו לדיון גם התחליפים האפשריים ועד כמה הם עשויים לפעול כמו המציצה בפה. נראה שגישה מעין זו נקט החת"ס. הוא לא פקפק בתועלת הרפואית שבעצם הניקוז, אלא רק קיבל את האבחנה של הרופאים בווינה כי ביצוע המציצה בפה בנסיבות הקיימות מסוכן לתינוקות ויש לחפש תחליפים.⁹⁹

2. קבלה מלאה של הרפואה המודרנית

בתקופת מחקרנו הבולט בחכמים שנקט גישה מקבלת של הרפואה המודרנית היה ר' שלמה הכהן. במענה לפנייה של המוהל טערטיס בעניין המשאבה שהמציא הוא כתב לו לגבי המציצה בין היתר:

רק הוא מצד הרפואה ותעלה לבן הנימול והוה ידוע לחז"ל וכן הוא ברוק ומנוסה לכל אלה הבקיאים במלאכת הרפואה [...] ואף גם שיש לומר שמה שנהגו רק משום סכנה ולא משום מצווה וכעת י"ל לסמוך על הרופאים המעידים שכעת המציצה בפה היא סכנה.¹⁰⁰

ר' שלמה הכהן אינו נבהל משינויים ברפואה, ושלא כרב קוק שראה בכך עדות לחולשת הרפואה וטבע כלפיה את אמרת חז"ל "אוי לה לעיסה שנחתומה מעיד עליה שהיא רעה", הוא סבר כי כך דרכה של הרפואה:

והנה בזמננו מעולם לא שמענו שיהא משתמש אדם ברפואות שהובאו בדברי חז"ל רק אנו מתנהגים מעולם על פי דרכי הרפואה מחכמי הרופאים שבדורנו משום דנשתנה טבעי האנשים ורפואתם מזמן חז"ל. וכן בכל דור ודור משתנה דרכי הרפואה כמו שראינו זה מקרוב המציאו הרופאים דרך חדשה באיזה ענייני הרפואות ואין משתמשים עוד ברפואות שהשתמשו בהם הרופאים המומחים לפני ארבעים וחמשים שנה למפרע. לפי שראו בעין שכלם שלפי טבעי ומזגי האנשים אשר בזמנים אלו מלבד שלא יועילו להם ענייני הרפואות שהשתמשו בהם מקודם, אלא אפשר שיזיק להם.¹⁰¹

דברים כדורבנות והבאנו אותם באריכות יתר בשל ייחודם.

98 כפי שקיים במצבים רבים של מתן תרופות או חיסונים שגורמים לתופעות לוואי שיש בה נזק מסוים.

99 כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7.

100 שו"ת בנין שלמה, לעיל ה"ש 54, חלק ב, יו"ד סימן יט.

101 שם.

גישה קרובה, אם כי לא בשפה החלטית ונמרצת כמו של ר' שלמה הכהן, נקט ר' אליהו קלצקין (תרי"ב-תרצ"ב (1852-1932)) בעת שכיהן כרבה של מריאמפול, ליטא. הוא נולד בעיירה אושפול באזור קובנה במשפחה שהייתה קשורה לחסידות הגם שחינוכו וכן פעילותו המוקדמת בתור רב קהילה היו במרחב הליטאי מתנגדי.¹⁰² ר' אליהו קלצקין הותיר אחריו רשימה מכובדת של חיבורים שיצאו לאור בדפוס במשך התחנות השונות בימי חייו, ובאחד החיבורים הדפיס את תגובתו לפניית המוהל טערטיס בשנת תרנ"ט (1899) בעניין תקינות המשאבה שהמציא.

לאחר שהניח כי כל תכלית הניקוז היא רפואית ולכן אין הבדל בין אופני הביצוע השונים, הוא מעדיף את המכשירים בשל הסתייגות הרופאים ממגע ישיר בין פי המוהל לבין התינוק.¹⁰³ יתר על כן, בשל היות הניקוז קשור במצוות המילה, לדעת ר' אליהו קלצקין יש לתת משקל יתר לעניין הרפואי, שכן חובה להקפיד הקפדה יתירה על הבריאות במהלך קיום מצוות וככלל זה טקס ברית המילה. גישה זו מנוגדת בתכלית לגישה שסברה שהמצווה מגינה מפני סיכון רפואי של העושה אותה ולכן אין לחשוש להתראות הרופאים בדבר התוצאות העלולות להיגרם משימוש בפה. כך נקט למשל הרב אליהו חזן במצרים במפנה המאה העשרים, שטען כי לדעתו, שומר מצווה לא ידע דבר רע ועל יראי השם להמשיך ולבצע את המציצה בפה.¹⁰⁴

3. דחייה מוחלטת של עמדת הרפואה

התייחסות הרפואה לעניין המציצה באה לידי ביטוי בשני מישורים: המישור הבסיסי, האם באמת יש צורך בניקוז הדם מנקודת מבט רפואית; המישור הביצועי, עד כמה יש סיכון בשימוש בפה לשם ניקוז הדם. כאמור, כל חכמי ההלכה הידועים לנו סברו שיש צורך בסיסי בניקוז הדם בהתאם לדברי התלמוד ואין לוותר על פעולה זו בשל סברת רופאים שאין בה תועלת. לא נתקלנו בעמדה רפואית שנקטה שעצם ניקוז הדם פוגע בתינוק, לכל היותר הועלו טענות כי אין תועלת רפואית בניקוז.¹⁰⁵ מרכז הכובד של

102 בשנת תר"ע (1910) בהיותו כבן שישים החל לכהן בתפקיד אב"ד לובלין, שהייתה במרחב חסידי שבפולין הקונגרסאית, ולאחר חמש עשרה שנים, בשנת תרפ"ה (1925) עלה לירושלים והסתפח ליישוב האשכנזי הישן. מכל מקום, הוא לא נודע בקראותו וסגירותו כפוסק; אדרבה בשאלה שהופנתה אליו לירושלים בעניינה של אלמנה שסירבה להתייבם וילדה בת ללא קבלת חליצה מגיסה הוא התיר לבתה להינשא ולא הכריז עליה כפסולת חיתון. לפי עדותו של בנו הפילוסוף יעקב קלצקין, שהתרחק מאוד מעולם ההלכה והמסורת, הוא קיים עם אביו קשרים הדוקים ואביו אף התעניין בעשייתו האינטלקטואלית הכללית.

103 אליהו קלצקין **אבן פנה – מילואים** 166-169 (1929) (להלן: קלצקין).

104 וסטרייך "רפואה והלכה במרוקו" לעיל ה"ש 30, בעמ' 158.

105 כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 150-156 מביא התייחסויות רבות של רופאים בגרמניה בשנות השלושים והארבעים של המאה ה-19. לא נמצא ביניהם ולו רופא אחד

הדיונים היה בנוגע למישור הביצוע שעד כה נהוג היה לעשותו בפה, אם קיים סיכון לתינוק באופן ביצוע זה, כפי שנקטו רופאים רבים, ואולי יש להמשיך במנהג הקיים ולאמץ את עמדתם של רופאים בודדים שסברו שאין סיכון.¹⁰⁶

נראה שבגישה זו תמך ר' משה ירושלימסקי (תר"ט-ו-תרע"ו (1855-1916)), יליד אוקראינה שעמד בקשר עם חכמים מהמרחב הליטאי דוגמת הנצי"ב מוולוז'ין ובנו ר' חיים ברלין וגם עם חכמים מהמרחב החסידי בגליציה דוגמת ר' שלום שבדרון מברעזאן. בנוגע למציצה כתב "בעניין ההתחדשות בעניין המציצה אף שהרופאים אומרים שקשה לנימול, אין דעתי נוחה"¹⁰⁷ ובסופו של דבר הוא מעדיף את הישג ברוחו של חת"ס על פני החדש של הרופאים.¹⁰⁸ באופן דומה לקו השמרני מאוד שנקט כאן הרב ירושלימסקי בעניין המציצה, הוא נקט בקו שמרני חריף נגד שימוש במצות מכונה, ואף כינה אותו "עגל".¹⁰⁹ לקבוצה זו יש לצרף את שני חכמי ההלכה שהשתייכו לחסידות חב"ד, האדמו"ר ר' יצחק דובער שניאורסון מליאדי והרוגצ'ובר. הללו דבקו באופן נחרץ באופן הביצוע של מציצה בפה והתעלמו לחלוטין מן הסיכונים שהצביעו עליהם רופאים.¹¹⁰ הרוגצ'ובר התקשה לייחס לדורשים שינוי מניע ענייני, שהוא הרצון להגן על בריאות הנימולים, אולי גם בשל עמדתו שהניקוז הוא מצווה מהתורה, אלא טען כי הדחף לשינוי של "המתחדשים" נובע ממניעים פסולים שיש להיאבק בהם בכל תוקף.¹¹¹

4. קבלה מבוקרת של היגדים רפואיים שונים

קבוצת ביניים בין שני הקצוות, שבה התרכזו כנראה המספר הגדול של חכמי רוסיה, נקטה גישה בעלת אופי פרגמטי ולא חד-משמעי. אחד הבולטים בקבוצה היה ר' מלכיאל טננבוים (תר"ז-תר"ע (1847-1910)), שהתפרסם כאחד הפוסקים והמשיבים הגדולים

ששלל את עצם הניקוז כמסכן את התינוק. ראו גם דברים שהעיד מהר"ם שיק, לעיל ליד ה"ש 21.

106 בייחוד ד"ר קליין וד"ר שרהאיי, שניהם יהודים שומרי תורה ומצוות ויראי שמיים. ראו לעיל ה"ש 24 וה"ש 25.

107 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן ב דף שמח עמוד ד.

108 אף על פי שחת"ס עצמו לא יישם את הדוקטרינה של חדש אסור מן התורה בעניין המציצה. דיון בשיטתו של חת"ס ראו Elimelech (Melech) Westreich, *The Response of Jewish Law to Modern Science and State Laws in German-Speaking Countries in the Nineteenth Century*, לעיל ה"ש 53.

109 ר' משה ירושלימסקי, באר משה, קונטרס השיב משה, סימן כז (ורשה תרס"א). גם בתשובה זו הוא מעלה את הדוקטרינה של חת"ס של חדש אסור מן התורה.

110 ראו להלן ליד ה"ש 148.

111 ראו שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן ג, המילואים לקונטרס המציצה, דף א' שסט ע"א, בסוף דבריו.

במרחב הרוסי כולו. הוא נולד בעיירה מוטלה בקרבת פינסק וכיהן כרבה של קהילת לומז'ה החשובה במשך 23 שנים עד יום פטירתו. החיבור שפרסמו מאוד היה שו"ת דברי מלכיאל בחמישה כרכים, שרובו הדפיס עוד במהלך חייו, ושני כרכים נוספים שנדפסו לאחר מותו.

אף הוא נשאל מלונדון בנוגע למשאבת טערטיס, האם היא מהווה תחליף ראוי למציצה בפה נוכח ההסתייגות הרפואית מאופן הביצוע בפה שרווח עד אז. בתחילת דבריו הוא דן בהרחבה בעצם חובת הניקוז ועד כמה היא מתיישבת עם עמדת הרפואה המודרנית, שאלה שהעסיקה כבר את הפוסקים בדור שלפניו. ר' מלכיאל טננבוים נע בתשובתו בין שלושת המוקדים: רפואה מודרנית, היגד רפואי תלמודי וחובת הניקוז ההלכתית. הנחת המוצא שהיא בבחינת אקסיומה עבורו היא שאין שגיאה בהיגד הרפואי של חז"ל בדבר חובת הניקוז לאחר הברית כאמצעי לריפוי הנימול. ר' מלכיאל טננבוים ידע היטב כי יש היגדים רפואיים (או ביולוגיים) שאינם מתיישבים עם הממצאים הרפואיים המודרניים. הוא גם מסכים באופן עקרוני להשתמש בדוקטרינת הגישור והיא "השתנות הטבעים", שלפי ידיעתו הוצעה על ידי המגן אברהם במאה השבע-עשרה.¹¹²

אלא שפתרון זה לא התאים, לדעתו, לעניין הניקוז משום שהוא מופעל רק כשקיימת סתירה ברורה וגלויה לעיניים בין ההיגד הרפואי של חז"ל לבין המציאות. לדוגמה, קביעת חז"ל שמשך היריונה של פרה הוא שלוש שנים, ואילו הכול רואים היום כי ההיריון הוא קצר בהרבה. אבל במקרה של הניקוז לא ברור כלל כי אכן המציאות הנוכחית איננה מתיישבת עם ההיגד של חז"ל. ראשית, "הרבה רופאים מודים שיותר טוב להוציא הדם מהמכה אך אומרים שהמציצה בפה מזקת".¹¹³ ומכאן שחובת הניקוז כשלעצמה נתמכת בעמדת חלק מן הרופאים. יתר על כן, אף אם נניח שבדרך כלל ניקוז הדם איננה מעלה ואיננו מוריד, עדיין אין בכך סתירה ברורה לעמדת חז"ל. מצד שני, טען ר' מלכיאל טננבוים, גם ההיגדים הרפואיים המודרניים המבטלים בדרך כלל את חשיבות הניקוז אינם מופרכים.

הפתרון למתח זה נמצא בהוספת גורם הסתברותי לפרשנותו, ולפיו אף חז"ל לא התכוונו שנימול שלא נוקז דמו יהיה בסכנת נפשות ודאית. גישת חז"ל הייתה – ולפי דבריו "בש"ס גופא מוכח"¹¹⁴ – שמיעוט מקרב הנימולים עלול להסתכן אם לא ינקזו את דמו, אבל לרוב הנימולים לא יקרה דבר. במינוח של ר' מלכיאל טננבוים: "שהיה רק

112 דוקטרינת השתנות הטבעים הוצעה כבר בימי הביניים על ידי בעלי התוספות וחכמים אחרים ראו וסטרייך "רפואה ומדעי הטבע בפסיקת בתי-הדין הרבניים", לעיל ה"ש 3, בעמ' 440.

113 שו"ת דברי מלכיאל, חלק ד סימן פז (פיעטרקוב, תרס"ד) (להלן: שו"ת דברי מלכיאל).

114 שם.

חשש סכנה ולא סכנה ודאית".¹¹⁵ נמצא שהפער בין ההיגד הרפואי של חז"ל לבין ההיגד הרפואי המודרני אינו גדול, שכן אף הרפואה איננה יכולה לקבוע בפסקנות שבשום מקרה אין תועלת בניקוז. בד בבד חז"ל בתלמוד לא דיברו כאמור על סכנה של ממש שתיגרם לנימול אלא על חשש סכנה בלבד. פירושו של דבר שרובם הגדול של נימולים באמת לא ייפגעו אם לא יבוצע ניקוז הדם. לפיכך, אף אם יוכיחו המבקרים המודרניים כי הפסקת ניקוז הדם אינה פוגעת בנימולים, לא תהיה בכך סתירה של ממש לעמדת חז"ל שביקשו להגן על מיעוט קטן של נימולים. עד כה דיבר ר' מלכיאל טננבוים ברובד הראשון שעניינו עצם חובת ניקוז הדם. לגבי הרובד השני, שהוא אופן הביצוע, העימות בין ההלכה לבין הרפואה המודרנית הוא ברור ור' מלכיאל טננבוים קהה את העימות באמצעות גישה הלכתית שגיבש האומרת שאין שום חובה לבצע את המציצה בפה.¹¹⁶

בנוגע לסוגיית ניקוז הדם ניתן לאפיין את יחסו של הרב מלכיאל לרפואה המודרנית כגישה מקבלת ללא היסוס.¹¹⁷ עם זאת, עיון בכמה מפסקיו מצביע על התייחסות מורכבת מצידו לרפואה ויש להבחין בין מקרה שיש סיכון בריאותי ובין מקרה של התנגשות בין ידע מדעי מודרני לבין היגד של חז"ל, שאין בו רכיב של פיקוח נפש. אין ספק כי פסיקתו הכילה התייחסות מורכבת לרפואה, אך התייחסות מקיפה לכך חורגת ממסגרת מאמר זה.¹¹⁸

ר' מלכיאל לא הציע בפסיקתו תיאוריה שתסביר את השוני בעמדותיו בין מקרה של סכנה, שאז מקבלים ללא היסוס את עמדת הרופאים, לבין מקרה אחר.¹¹⁹ הצעת תיאוריה שתסביר את מערכת היחסים בין היגדים רפואיים לבין היגדים רפואיים בתלמוד

- 115 ש.ם.
 116 ראו להלן בפרק על אופן הביצוע ליד ה"ש 180.
 117 אפיון הגישה המקבלת ראו וסטרייך "רפואה ומדעי הטבע בפסיקת בתי-הדין הרבניים", לעיל ה"ש 3, בעמ' 461-452.
 118 ראו למשל עמדתו במקרה של אישה שלפי קביעת הרופאים היריון יהיה מסוכן לה ולפי המלצתם ביקשה האישה להשתמש באמצעי מניעה שונים. ר' מלכיאל נקט עמדה דומה ביותר לעמדה שנקט כאן בעניין מציצה בברית מילה שלפיה דברי הרופאים מתקבלים ללא היסוס (שו"ת דברי מלכיאל, לעיל ה"ש 113, א, סימן ע). לעומת זאת, בעניין אל-וסת נקט ר' מלכיאל טננבוים גישה שונה מאוד שבה רחה את העמדה הרפואית (שו"ת דברי מלכיאל, חלק שלישי סימן קב, דף עה ע"א); ראו דיון ברבריו אלה אצל וסטרייך "רפואה ומדעי הטבע בפסיקת בתי-הדין הרבניים", לעיל ה"ש 3 בעמ' 487. ראוי לציין כי דבריו של ר' מלכיאל טננבוים צוטטו בהסכמה על ידי בית הדין הרבני בישראל, ביניהם דיינים שנתנו את כל הקרדיט לרופאים בענייני פרוין במקרים שדבריהם לא סתרו היגדים רפואיים של חז"ל, ראו וסטרייך, ש.ם.
- 119 דיון מקיף ביותר בשאלת יחסי רפואה והלכה כמבוא לדיון בסוגיית המציצה הקדיש הרב פרידמן. בשל אורכם של הדברים לא הבאנו אותם כאן ונשוב אליהם במחקר הנוסף. ראו בערך שנכתב עליו באנציקלופדיה של הציונות הדתית, אצ"ד, לעיל ה"ש 54, כרך ד עמ'

בכלל, ועם השלכות לניקוז הדם בפרט, אנו מוצאים בתשובה שפרסם הרב קוק בכתב העת תורה מציון בשנת תרנ"ט (1899) בעת שכיהן כרבה של בויסק.¹²⁰ לפי עדותו הוא כתב את התשובה כמה שנים קודם לכן בעקבות פניית חותנו האדר"ת, ויש לשער שהדבר היה בסיבוב הפניות הראשון של ח"ח"מ בשנת תרנ"ב (1892). התשובה של הרב קוק היא מובנית ופותחת בהצגת הנחות היסוד, אם כי לקראת סיום מתעמעם במקצת המעבר שהוא עושה לעניין אופן הביצוע. התשובה דנה בהרחבה רבה בנושא סבוך זה והיא ראויה לדיון כללי שיתמקד ביחסי רפואה והלכה.¹²¹ כאן נסתפק בעיקרי הדברים של הרב קוק. הנחת המוצא שלו היא שהיגד של חז"ל בעניין רפואי כמו בכל עניין אחר הוא אמת מוחלטת שאין לקבל את הכחשתה על ידי רופאים ולא ניתן לדחותה. בעניין זה התבסס הרב קוק על עמדת הרשב"א, שנתן עדיפות מוחלטת להיגדי חז"ל בענייני טריפות ורחה את ההיגדים הסותרים של הרופאים בימי הביניים.¹²² עם זאת, לדעתו של הרב קוק, באה בחשבון באופן עקרוני טענה כי דברי חז"ל הם אמת ורק הטבע השתנה. טענה מעין זו ראויה לעיון ולדיון בכפוף לגבולות הקטגוריה של השתנות הטבעים ולערכם של דברי הרופאים.

אלא שדחיית דברי חז"ל מכוח העיקרון של השתנות הטבעים מחייבת לפי הרב קוק הנחה מוקדמת "שדברי הרופאים הם מוחזקים אצלנו כודאי".¹²³ אבל באמת דבריהם של הרופאים נחשבים לספק בלבד בעיני פוסקי ההלכה, ואפילו בעיני הרופאים עצמם קביעותיהם אינן נחשבות כודאי.¹²⁴ רק שלצורך היתרי שבת ויום הכיפורים בשל פיקוח נפש "אפילו בספק נפשות ג"כ נתנו כל איסורי תורה להדחות",¹²⁵ ולכן בעניינים אלה של חילול שבת או יום הכיפורים די לנו בהיגדים רפואיים שתוקפם מספק בלבד. בענייני שבת ויום הכיפורים ניצבת אפוא מצווה מול היגד של הרופאים. לעומת זאת בנושא הניקוז ניצב היגד רפואי של חז"ל מול היגד רפואי של הרופאים. ההיגד הרפואי של חז"ל נחשב לוודאי ואילו ההיגד של הרופאים הוא רק ספק. לפיכך שלילה מוחלטת של ההיגד של חז"ל הקובע שיש תועלת בניקוז עבור התינוק לא תוכל להתקבל.

115 ובה לפיו חיבר הרב דוד פרידמן חיבור מיוחד בנושא של הלכה ורפואה אך הוא נותר בכתב יד.

- 120 דבריו הובאו לאחר מכן בקובץ התשובות, שו"ת דעת כהן, לעיל ה"ש 24, סימן קמ.
- 121 שם.
- 122 דיון מקיף בדברי הרשב"א ראו וסטרייך "רפואה ומדעי הטבע בפסיקת בתי-הדין הרבניים", לעיל ה"ש 3, בעמ' 435-438.
- 123 שו"ת דעת כהן, לעיל ה"ש 24, סימן קמ.
- 124 שם, ובלשונו: "שלפעמים יש שאחד וגם רבים מניחים יסוד מוסד בחכמת הרפואה, (והוא הדין בכל החכמות), ורבים מחליטים הדבר לדבר אמת, ואח"כ בא דור אחר וחקרה, שכל דבריהם מהבל המה, ומה שזה בונה זה סותר, ואין דבריהם כי אם באסמכתא ואומדנא. אם כן יש לכל דבריהם דין ספק".
- 125 שם.

לגבי האפשרות של השתנות הטבעים כך שבימינו נאמר שאין תועלת עוד בניקוז מבהיר הרב קוק:

כל זמן שאין אנו רואים בכירור שינוי טבע בזה, מה שאי אפשר לראות בכירור [...] עלינו להעמיד הדבר על חזקתו, והסכנה במקומה עומדת, וכל אומנא דלא מייץ הוא עומד על דמם של עם ד' ומעבירים אותו.¹²⁶

בייחוד לאור טבעה המינימליסטי של הסכנה שעליה דיברו חז"ל "שהרי לא קבעו חז"ל דבר זה לומר שמניעת המציצה מזקת לכל תינוק, גם לא התנו שהסכנה תבא מיד".¹²⁷ לאמור, הסכנה שעליה דיברו חז"ל היא סטטיסטית בלבד ולא כל תינוק ייפגע אם לא ינקזו את דמו. מעבר לכך, הסכנה בשל אי-ניקוז איננה מיידית אלא יכולה להופיע בשלב מאוחר יותר. לפיכך לא ניתן להוכיח דבר מכך שתינוק שלא נוקז דמו נותר בריא בסמוך לאחר המילה. יתר על כן, הניסיון מוכיח דווקא שאין סכנה בניקוז שהרי "אי אפשר להם לומר, שבמציצה יש סכנה, שהרי ברוך השם ילדי שלומי אמוני ישראל לרכבות כן ירבו, שמקיימים בהם מציצה, שלמים וקיימים הם".¹²⁸

עד כה נראה שעמדת הרופאים לא נגדה את הדרישה שמבטא הרב קוק להתמיד בניקוז בתור אמצעי רפואי לטובת הנימול. אלא שבשלב מסוים סטה הרב קוק מבלי להדגיש זאת ועבר לדון באופן המציצה שרווח, דהיינו בפה. כאן לדבריו הרופאים "מאיימים שאם יהי' המוצץ חולה יוכל להזיק לתינוק, ובודאי חובה לדקדק על המוצץ שיהי' אדם בריא, אבל זולת זה אפי' לדבריהם אין צד חששא". מסקנת הרב קוק היא שלא ניתן לעזוב "דרך סלולה ובטוחה מחז"ל להתחייב ח"ו בנפשות נקיים",¹²⁹ ויש להתמיד במציצה.

126 שם. ראו לעיל ליד ה"ש 113 גישה קרובה אצל הרב מלכיאל טננבוים.

127 שם.

128 תחושתו של הרב קוק כי שיעור הילודה אצל יהודים עלה על זה של האוכלוסייה הנוצרית נתמכת במחקר הדמוגרפי: "גידול האוכלוסייה היהודית באימפריה הרוסית היה מדהים בהיקפו [...] בהשוואה לגידול האוכלוסייה הכללית היה קצב הריבוי הטבעי של יהדות רוסיה מהיר הרבה יותר [...] הסיבות להבדלים בין יהודים ללא יהודים טמונות ככל הנראה באופייה של החברה היהודית [...] והביאה לגידול של פי חמישה ויותר במספרם ברוסיה בתקופה של קצת יותר ממאה שנה. ממליון יהודים שחיו ברחבי האימפריה הרוסית בראשית המאה התשע עשרה הגיע מספרם בסוף אותה מאה לחמישה מליונים" (גור אלרואי **המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית 1875-1924** 27 (2007). עובדה זו חיוקה את התחושה אצל הרב קוק כי המציצה איננה גורם שפוגע בתינוקות יהודים. כמוכן, אין בעובדה הדמוגרפית הזו כדי לבסס את תחושתו של הרב קוק, שכן ייתכן שמדובר בשיעור נמוך מאוד של נפגעים בשל המציצה שלא היה בו כדי לגרוע מהריבוי הטבעי העצום.

129 לעיל, ה"ש 120.

ו. התרופפות המחויבות בשמירת ההלכה בתור שיקול של מדיניות

1. פתיחה

אחד המאפיינים הבולטים של התקופה המודרנית שזיקתו לנושא מחקרנו ברורה הוא התרופפות המחויבות ההלכתית בקרב הקהילה היהודית. תחילתו של התהליך בגרמניה ובמרכז אירופה והמשכו בארצות מזרח אירופה. עוצמת ההתרופפות השתנתה במקום ובזמן והייתה קשורה באופן הדוק לאידיאולוגיות החדשות שהזינו אותה לפחות עד מפנה המאה העשרים: רפורמה, השכלה וחילון. הרפורמה הופיעה בעוצמה רבה ביותר בגרמניה וחדרה אף להונגריה והיא הגורם הגלוי והחזק העומד ביסוד הגישה של חכמי הדור הראשון לפולמוס לדחות מכול וכול את הדרישה לחדול מן השימוש בפה. לאמיתו של דבר הפולמוס החריף בנושא החל בעקבות החלטת אספת הרבנים הרפורמים בבראונשווייג שבגרמניה בשנת 1844 לוותר כליל על המציצה.¹³⁰ לחצי הרפורמה ואתגריה הם אלה שעמדו אליבא דכ"ץ מאחורי החלטת אנשי הלכה בגרמניה והונגריה לדבוק במציצה בפה.¹³¹

הרפורמה במתכונת שנודעה לה במרכז אירופה לא התפתחה במזרח אירופה. הגורמים שאיימו כאן על המסורת היו זרמים ומגמות אחרים, ובעיקר ההשכלה והחילון. חוגים של משכילים התקיימו במרחב הרוסי הגדול החל מסוף המאה השמונה-עשרה והם נחלקו לשתי קבוצות עיקריות בכל הנוגע ליחסם למסורת: ההשכלה המתונה וההשכלה הרדיקלית. הראשונה לא ערערה על תוקפה של המסורת ולא ביקשה לחולל שינויים מרחיקי לכת בדפוסי ההתנהגות היהודית, אלא ביקשה להוסיף ממדים שונים של דעת ותבונה וכן להכניס שינויים באורחות חיי היהודים. דוגמה יפה לכך היא בית הכנסת של המשכילים שנבנה בוויילנא בשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה שהוקם ותופעל ללא סטייה מדרישות ההלכה ומן המקובל במסורת.¹³² הזרם האחר הוא הזרם של ההשכלה הרדיקלית שעל בסיס ערכי הנאורות ביקש למעשה לעקור מרכיבים משמעותיים של ההלכה ולדחוק את שליטתה בחברה היהודית. בצד זרמי ההשכלה התפשטה התרופפות בדבקות בהלכה ומחויבות למצוות, שלעיתים קרובות נבעה מהתרחקות מן הדת מבלי לייחס זאת להשקפת עולם מגובשת ומוגדרת כלשהי. יש להניח שהמצוקות הכלכליות החריפות שידעו יהודי האימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע-עשרה תרמו תרומה

130 ראו כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 162.

131 שם, בעמ' 163-168, 171-176.

132 ראו מרדכי זלקין "יקוו לשלום ואין": פרק בתולדות בית הכנסת המשכילי 'שחרת הקדש' בוויילנא" ישן מפני חדש – שי לעמנואל אטקס 387 (דוד אסף ועדה רפפורט-אלברט עורכים, 2009).

נכבדה לשחיקה במחויבות ההלכתית.¹³³ לא בלי קשר לכך יש להצביע על עלייתן של תנועות אידיאולוגיות דוגמת הבונד הסוציאליסטי והציונות הלאומית, שתרמו אף הן להגברת החילון והאצתו, אם כי אלה פעלו בעיקר בתחילת המאה העשרים.¹³⁴

ההשכלה והחילון אכן נכחו בפסיקתם של כמה מחכמי ליטא, אם כי לעיתים זכו הללו בתואר "מחדשים" מבלי לציין את טיב זיקתם להלכה, וליתר דיוק את מידת התרחקותם ממנה. שאלה מעניינת היא באיזו מידה שקלו חכמי ליטא, במפורש או במשתמע, בעת שהתבססו על פסיקתם של חכמי גרמניה והונגריה, את העובדה שעיקר מאבקם של אלה היה מול הרפורמה, לעומת חכמי ליטא עצמם שניצבו מול האתגר ואולי האיום של ההשכלה והחילון. האם הברזל זה הוליד אבחון שהוביל לפסיקה שונה מזו שפשטה בהונגריה ובגרמניה. בסעיפים הבאים נבחן את מגוון הגישות אבל נתרכז רק באלה שבאו לידי ביטוי מפורש בטיעונים ההלכתיים.

2. גורם ממשי לסירוב לשינוי

מתן משקל בולט לשחיקת הזיקה ההלכתית בשיקולי הפסיקה בנושא שלנו אינו שכיח בקרב חכמי ליטא. אחד החכמים שנקט כך בצורה קיצונית היה הרוגצ'ובר. בנימוקיו הוא מתריס כלפי הטוענים כי עתה אין עוד צורך בניקוז וכותב:

לכן ישתקע הדבר. יסכר פי הרוצים לעקור מצות מציעה שהוא דין תורה
לכן אסור לשנות מנהג אבותינו הקדושים בלא הפסק מוך ופרץ גדר וכו'
ואל תשנו מנהג אבותינו.¹³⁵

לדבריו של הרוגצ'ובר הניקוז הוא מצווה מן התורה, ומשום כך חובה לבצע אותו בהתאם למה שהשתרש במנהג דורות רבים, לאמור בפה בלי תיווך של ספוג או חומרי חבישה.

חכמים אחרים שהעלו את גורם החילון כשיקול נקטו סגנון מתון יותר. האדר"ת התייחס בפירושו לגורם החילון ורואה בדרישה להפסיק את השימוש בפה:

מעשה היצר לשנות מעשה אבותינו מאז מעולם המקובל באומה הקדושה
במצוה הראשונה והחביבה לעשות המציצה בפה וכך דרכו של יצר הרע,
היום אומר לו כך, ולמחר אומר לו כך היום משנין מעשי המציצה בפה

133 על המצוקה הכלכלית של יהודי מזרח אירופה ראו למשל שמואל אטינגר תולדות ישראל בעת החדשה 79-84 (1968); גור אלרואי המהפכה השקטה – ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית 1875-1924 32-41 (2007); פולונסקי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 7-17. על המשקל שהיה לגורם הכלכלי על מידת הדבקות במסורת בניגוד לדימוי שלהשכלה היה משקל מכריע, ראו ישראל ברטל מ'אומה' ל'לאום' – יהודי מזרח אירופה 1772-1881 153-154 (2002).

134 פולונסקי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 22-35.

135 ראו שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן ג, המילואים לקונטרס המציצה.

לכלי ומחר יאמרו בשם הרופאים כי כל מעשה המציצה הוא סכנת נפשות
וכאשר כבר העיזו במדינות אחרות כן.¹³⁶

הגורם המאיים כאן איננו הרפורמה שיצאה בהתרסה נגד ההלכה המסורתית והציבה תפיסת עולם שונה ואף מנוגדת. מדובר כאן ב"יצר הרע" הקלאסי הישן והמוכר המנסה להדיח בדרכי עורמה את היהודי מדרכו ומנאמנותו להלכה. ויתור על דבר קל עלול לדעתו ליצור מדרון חלקלק שסופו ביטול גמור של חובת המציצה. לטעמו של האדר"ת חשש זה אינו מופרך כלל. לפי דברים שמסר לו אביו של הרב קוק, בעת ביקורו בקווקז סיפרו לו יהודי המקום "שנסע דרך שם אחד השדרי"ם אמר מפורש שאין צריך כלל מציצה כמו שהורו כבר רבני ליטא שאין צריך עוד מציצה מפני שהרופאים אמרו שמזיק להילד".¹³⁷

ראוי לציין את הקרבה בין גישת הרב קוק לבין גישת חותנו האדר"ת ודומה שניתן למקם גם אותו בקבוצה זו. בפתיחת דבריו שהזכרנו לעיל, דחה הרב קוק את הגישה המבססת את חובת המציצה על תשתית מצוותית מטעמים של מאבק ברפורמים. הרב קוק הדגיש כי מבחינתו הרפורמה איננה יריב המצדיק התחפרות מוחלטת והיצמדות לדפוס ההתנהגות הישן. לפיכך הוא מיקד את תשומת ליבו בעימות בין הלכה ורפואה כפי שהרחבנו לעיל ולא באיום הרפורמי על ההלכה. עם זאת, בתשובה אחרת שכתב הרב קוק לאחר שעלה לארץ ישראל לא התעלם מהאיום הרפורמי וציין כי אם יוזה מניעים רפורמיים מאחורי הדרשה להחליף את אופן ביצוע המציצה בפה הוא יתנגד לכך וידרוש להמשיך ולבצע את המציצה בפה.¹³⁸

גם הרב זכריה שטרן התנגד בתקיפות לשינוי אופן הביצוע וראה בכך חלק מן המאבק ב"מחדשים".¹³⁹ עם זאת, בדומה לרבנים אחרים בליטא וביניהם הרב קוק הוא לא היה מוכן להיסחף במאבק ב"מחדשים" על ידי העצמה מופרזת ולא מבוססת של הבסיס ההלכתי של המציצה. על רקע זה יש לראות את ההמלצה שהמליץ ר' זכריה שטרן לרב לייזערווביץ בעת שנאבק ברב ובמוהלים בלונדון, שביטלו לגמרי את המציצה, באופן הבא:

וראוי לקיים דברי חכמים בנחת נשמעים ולמילף נפשיה בניחותא ושלא להרכות פירוד באומה [...] וראוי להתאמץ לקיים בקש שלום ורדפהו ולדונם לזכות שהמה מוטעים ולא מזידים.¹⁴⁰

136 שו"ת מענה אליהו, לעיל ה"ש 73, סימן קכג.

137 שם.

138 שו"ת דעת כהן, לעיל ה"ש 24, סימן קמב.

139 על רקע זה יש לראות את הציטטה הארוכה שציטט מתוך כתבי הרב זילבערשטיין מהונגריה, שדי חמד, לעיל ה"ש 34, דף א' שמח בעמ' 1-2.

140 שו"ת זכר יהוסף, לעיל ה"ש 79, אבן העזר סימן נ (ירושלים התשנ"ד). ראוי להשוות את עמדת הרב זכריה שטרן בעניין המציצה לעמדתו בעניין עריכת חופות מלוות במוסיקה בבית הכנסת. חח"מ גם פרסם את תשובתו זו בחיבורו שדי חמד, לעיל ה"ש 34, מערכת חתן כלה, אות א ד"ה חזר. גם נושא זו הועלה על ידי חח"מ שהפנה בשנת תרנ"ד שאלה

3. התרופפות כשיקול להכשרת אופנים אלטרנטיביים

התרופפות הדבקות במצוות מופיעה כגורם גם בפסיקתו של ר' מלכיאל טננבוים, אלא שאצלו המסקנה המעשית הפוכה מזו של כמה מהחכמים הנ"ל. הרב מלכיאל מזהה שלושה גורמים שיש ביניהם קשר: האחד, "מקום שהחלו להתרופף עמודי התורה"; השני, "מתחדשים חפצים למצוא תואנה לבטל איזה מצוה"; השלישי, "בעתים הללו אשר בעוונותינו הרבים ימצאון אנשים שימנעו מלמול בניהם בשביל זה שהרופאים אומרים שהמציצה בפה הוא סכנה"¹⁴¹. הרב מלכיאל מודע היטב לכך שהאווירה הציבורית השתנתה, שכן עמודי התורה התחילו להתרופף הגם שהם לא התמוטטו ולא היו יעד להתקפות קשות של יריבים אידיאולוגיים. באווירה זו נוכחת מאוד קבוצה של "מתחדשים" שמעוניינת מאוד לבטל מצווה או מצוות מסוימות, ובענייננו את חובת הניקוז בכלל. בד בבד קיימת קבוצה אנונימית ובלתי מזוהה של אנשים שבשל התנגדות הרופאים למציצה בפה יהיו מוכנים לוותר על ברית המילה כולה ובלבד שילדס לא יינזק. הקבוצה האנונימית אינה נראית כמי שנושאת עימה איזשהו דגל של שינוי והתחדשות ורק רפיון בשמירת המצוות מוביל אותם לנכונות לוותר על ברית המילה בשל אזהרות הרופאים, לפיכך הכרעתו של הרב מלכיאל היא כי

אפשר להתיר למצוץ בכלי שלא יבואו לבטל לגמרי את המציצה והיינו כשהכלי מוצצת כדין וכמו שכתבתי לעיל.¹⁴²

דרך ההתמודדות של ר' מלכיאל טננבוים היא דווקא בהליכה לקראת דרישתם של אלה שזיקתם להלכה נחלשה במקום שהדין מתיר זאת. במקרה זה של מציצה הוא ילך לקראתם בכך שיתיר להשתמש בכלי בתור תחליף למציצה בפה וזאת למרות נוכחותם של "מתחדשים" המבקשים לבטל מצווה מסוימת, ובמקרה זה את חובת הניקוז.¹⁴³ הרושם המתקבל הוא כי ר' מלכיאל טננבוים נאבק על ליבם של הנמנים עם הקבוצה האנונימית ומבקש לשמור אותם בתוך המסגרת של היהדות המסורתית.

לקבוצה רחבה של רבנים וביקשם שיחוו דעתם בעניין. אף כאן ר' זכריה שטרן לא נקט גישה קיצונית הרוחה מכול וכול את עריכת החופות והשימוש בכל נגינה, ובכל מקרה איננו קורא להרחקת העושים כן מקרב המחנה. אפשר שהתנהלותו של הרב שטרן מתאימה ליחסו האוהד לחיבת ציון ולתנועה הציונית בראשית דרכה, שלא הפנה לה עורף לאחר הכנסת התרבות לתוך הפרוגרמה של התנועה. ראו בערכו אצ"ד, לעיל ה"ש 54, כרך ה בעמ' 759-766.

141 שו"ת דברי מלכיאל, לעיל ה"ש 113.

142 שם. וראו על כך להלן בפרק על אופני הביצוע.

143 שם.

4. אינדיפרנטיות של החילון

בולטת מאוד שתיקתם של רבים מחכמי ליטא בנוגע לחשש מפני החילון ולאפשרות של מדרון חלקלק, ונציין כמה חכמים בולטים שלא התייחסו כלל לגורם החילון. ראשית, נראה כי החכמים המתירים את שינוי אופן הביצוע לא ייחסו לגורם החילון משקל בהכרעתם. ראש וראשון הוא ר' שלמה הכהן, שהתיר שינויים באופן הביצוע ללא סייג בהתאם להנחיות הרופאים. גם חכמים אחרים, וביניהם ר' אליהו קלצקיין, ר' ירוחם (הגדול ממינסק) והרב שלום הרנזון, לא הזכירו גורם זה.¹⁴⁴ לעומתם, יש לשער, חכמים שייחסו למנהג משקל של ממש ייחסו גם משקל לגורם החילון, אם כי לא תמיד ציינו זאת בפירוש.

ז. אופני ביצוע המציצה

1. פתיחה

חיוב הניקוז כשלעצמו מופיע בפירוש בתלמוד ודי בכך כדי להוות בסיס לחובת המציצה, לעומת זאת בנוגע לאופן הביצוע – אם בפה דווקא או בדרכים אחרות – אין התייחסות מפורשת בתלמוד וגם לא בקודקסים הגדולים. אומנם בעבר נהגו מן הסתם למצוץ את הדם בפיו של המוהל ואין בכך כדי להפתיע, שכן כאמור כך היה הנהוג הרפואי במקרים של פציעה או פגיעה שגרמו לשטפי דם.¹⁴⁵ רק במאה התשע־עשרה הציבה הרפואה המודרנית אתגר בפני נוהג זה נוכח הממצאים החדשים והגילויים בדבר זיהומים העלולים להיגרם בשל כך. המדינות הריכוזיות המודרניות שהחלו לתת דעתן על עניינים הנוגעים לבריאות הציבור ולהתערב במנהגים שנראו פסולים בעיני הרפואה המודרנית, החלו להתערב גם בעניין המציצה כברית מילה שרווחה אצל יהודים.¹⁴⁶

שלושה רבדים של דיון ניצבו בפני העוסקים באופני ביצוע הניקוז. ברובד הראשון צריך היה להתמודד עם השאלה העקרונית: האם מעיקר הדין צריך הניקוז להתבצע בפה דווקא או שכל דרך השואבת את הדם היא לגיטימית. בהנחה שהניקוז כשלעצמו צריך להתבצע בפה עולה השאלה של הרוכד השני: כיצד יש להגיב להיגדים רפואיים הרואים סיכון במציצה בפה או היגדים רפואיים ששללו את ערכה של המציצה כשלעצמה. ברובד השלישי נדרשה התייחסות למקומות שגורם חיצוני הסתייג מכך, כגון שמשפט המדינה אסר על המציצה בפה מטעמים רפואיים או שציבור מסוים הסתייג מכך בשל טעמים

144 ראו להלן בפרק על אופני הביצוע.

145 ראו לעיל ליד ה"ש 2.

146 לגבי גרמניה ראו כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 176; הונגריה, שם, בעמ' 176-177. לגבי רוסיה האימפריאלית פעל כאן הוועד לשמירת הבריאות הרוסית מ-1889.

ראו לעיל ה"ש 6.

רפואיים. השאלות שהתעוררו בשלושת הרבדים הללו נדונו במרחב הליטאי על ידי פוסקים שונים, במידה כזו או אחרת של פירוט והעמקה, בעקבות יוזמותיו של הח"מ כבר בסביבות שנת תרנ"ב (1892),¹⁴⁷ בעקבות פניותיו של המוהל טערטיס בשנת תרנ"ח/ט (1899) בעניין המשאבה שהמציא ובעקבות פניות ר' חיים רש"ל בשנת תרס"ב (1902).

2. מציצה בפה דווקא כחלק ממצוות המילה

הגישה הקיצונית ביותר הייתה זו שדרשה כי המציצה תיעשה בפיו של המוהל ללא פשרות וללא ויתורים וביססה את דרישתה על חיוב מעיקר הדין. ניתן למצוא אותה גם אצל כמה חכמים במרחב הגיאוגרפי הליטאי, אם כי הללו השתייכו לחוג החסידי ולא החוג המתנגדי. האדמו"ר ר' יצחק דובער שניאורסון מליאדי כתב כך:

לכן נצרך המוהל להיות אומן במציצה שצריך למצוץ עד שישער בעצמו שיצא הדם ממקומות הרחוקים וזהו אין בכחו אלא בפה ולא על ידי הפסק כלי זכוכית או ספוג שבהם ועל ידם לא יוכל לשער כלל איך ומהו אומן בעצמו על ידי הפה אומנתו.¹⁴⁸

הרב שניאורסון קובע בהחלטיות כי רק באמצעות הפה אפשר לדעת בדיוק אם יצא כל הדם ובכך נמנעת סכנה מן התינוק. הוא משנה את המשמעות הפשוטה של הכתוב בתלמוד המכנה את המוהל "אומנא". לפי דברי הרב שניאורסון האומן איננו זהה למוהל אלא הוא בעל מקצוע נפרד שמתמחה במציצת הדם. נכון שאם המוהל רוצה לעשות את מלאכתו עד תום עליו להיות גם מומחה במציצה. בכל מקרה לא ניתן לבצע את מלאכת המציצה כהלכה אלא בפיו של המוהל ולא באמצעות תחליפים דוגמת שופרת זכוכית, שהומצאה בגרמניה, או ספוג שאושר על ידי החת"ס. שימוש בהם מהווה סכנה לתינוק ומי שישאב את הדם באמצעותם מועל בתפקידו ויש להעבירו לתפקיד אחר. בשל מכלול עמדתו לגבי דרך ביצוע המציצה ולגבי ביססה ההלכתית יצא ר' יצחק שניאורסון בקריאה "נכון לפרסם האיסור בכל העיירות ולאפרושי מאיסורא".¹⁴⁹

בדרך דומה לזו של האדמו"ר מחב"ד-ליאדי הלך הרוגצ'ובר, שהיה חסיד חב"ד.¹⁵⁰ תחילה הוא בוחן בדרכו המיוחדת ממדים שונים של מצוות המילה ומוצא שיש בה שלושה חלקים: למול, להיות נימול, שלא להיות ערל. הוא ממשיך בדיוניו בעלי האופי הרומז עד שלקראת הסוף הוא שב לשאלת המציצה בפה. לדעתו, הניקוז הוא מצווה והוא לא השתנה בשל שינויים בטבע. לכן יש להמשיך לקיים את מצוות הניקוז ולבצע

147 ראו לעיל ליד ה"ש 34.

148 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן ג, המילואים לקונטרס המציצה.

149 שם.

150 את עמדתו הביע במענה לפנייתו של ר' חיים רש"ל שנתפרסמה בשדי חמד, לעיל ה"ש 34, ולאחר מכן בחיבור השו"ת שלו צפנת פענח, חלק א סימן קנב (ורשא תרצ"ד-תרצ"ח).

אותה בהתאם למה שהיה קיים דורות רבים, לאמור בפה בלי תיווך של ספוג או חומרי חבישה. המבקשים לשנות מנהג אבות תחול על ראשם קללת הקדמונים שפורץ גדר ינשכהו נחש.¹⁵¹

3. מציצה בפה מבוססת על שיקול רפואי תלמודי

עמדה מעשית קרובה לשני החכמים הקודמים שהשתייכו לזרם החסידי נקט גם ר' יחיאל מיכל אפשטיין. בחיבורו ערוך השולחן הוא סבר שחובת ניקוז הדם בתלמוד מבוססת על נימוק רפואי, אלא שלדעתו הידע הרפואי של חז"ל עולה על הידע הרפואי שרווח בימיו.¹⁵² ולכן:

[אף] שיש בזמנינו שאומרים שיותר טוב לעשות המציצה לא בפה אלא באיזה ספוג שמספג את הדם ולא נאבה להם ולא נשמע להם ורבותינו חכמי הש"ס היו בקיאים ומחוכמים יותר מהם.¹⁵³

מכאן נגזרת המסקנה לגבי אופן הביצוע שחייב להיות בפה כמקובל דורות רבים ולא ניתן להמירו בספוג. עם זאת, מאחר שהבסיס הוא רפואי, המציצה בפה תיעשה "אך זהו בוודאי שהמוציץ יהיה לו פה נקי בלא שום מחלה ושניים נקיים". לאמור, סיכונים רפואיים מוכחים מבחינתו כמו מחלת המוהל או שיניים מלוכלכות יילקחו בחשבון. לא ברור מדבריו אם ליקויים אלה אצל המוהל יצדיקו גם את המרת אופן הביצוע בפה או רק יחייבו להחליף את המוהל. אבל ככלל נותרת חובת הניקוז על כנה וכך גם אופן הביצוע שהוא בפיו של המוהל.¹⁵⁴

אלא שכתגובתו לפנייה של המוהל טערטיס בעניין המשאבה שהמציא, שהתפרסמה לאחר מכן בחיבור דם ברית, הוא נוקט גישה שונה:

בדבר המכונה מהמציצה למותר להאריך ודבר שפתיים אך למחסור ותבוא ברכה על הממציאים במכונה הלזו.¹⁵⁵

151 ראו בהרחבה לעיל ליד ה"ש 68.

152 לעיל ליד ה"ש 61.

153 ש.ם.

154 קשה לדעת אם משתקפת כאן זיקה מסוימת לחסידות חב"ד. לפי עדות בנו של הרב אפשטיין הוא היה מקורב לאדמו"ר השלישי בשושלת חב"ד ר' מנחם מנדל שניאורסון (מחבר הספר צמח צדק), אם כי לא היה חסיד במלוא מובן המילה. ראו ברוך הלוי עפשטיין, מקור ברוך, חלק ג, פרקים כ-כג, ל-לב (וילנא התרפ"ח). מכל מקום, על אמינותו של המקור ברוך כבר הושגו השגות רבות. בעניין דגן הושגו השגות חריפות ע"י יהושע מונדשיין "מקור ברוך" – מקור הכזבים" שטורעם.נט 7.9.2006 www.shturem.net/index.php?section=artdays&id=785

155 דם ברית, לעיל ה"ש 40, בעמ' 33.

תגובתו הקצרה איננה שוללת את מכונת טערטיס. אדרבה, הוא מברך את הממציא, אם כי איננו מנמק את עמדתו. נשאלת השאלה אם שינה הרב אפשטיין את עמדתו באופן קוטבי ועתה אימץ את עמדת הרפואה. ואולי חשש שאיסור להשתמש במשאבה עלול לגרום לכך שיימנעו לגמרי ממציצה, וייתכן שאף מברית המילה, בשל התנגדות גורמי בריאות. לא עלה בידינו לבסס את אחת משתי האפשרויות.

עמדה קרובה לעמדתו הראשונה של הרב אפשטיין אנו מוצאים אצל הרב קוק. אף הרב קוק ביסס את חובת ניקוז הדם בתלמוד על מניע רפואי, אבל טען בתוקף כי הקביעה הרפואית ההחלטית בתלמוד עדיפה על זו של הרפואה בת ימיו שהיא בגדר אייודאות. לפיכך חובת הניקוז קיימת וכך גם אופן הביצוע הרווח מדורות בפיו של המוהל.

אלא שהם (הרופאים) מאיימים שאם יהי' המוצץ חולה יוכל להזיק לתינוק, ובודאי חובה לדקדק על המוצץ שיהי' אדם בריא, שלא נשמע עליו חשש שום חולי שמתדבק, אבל זו"ז [זולת זה] אפי' לדבריהם אין צד חששא, וא"כ איך נעזוב דרך סלולה ובטוחה מחז"ל להתחייב ח"ו בנפשות נקיים, חלילה לומר כדבר הזה אשר אין לו שחר.

אפילו בנסיבות המיוחדות שיש בסיס להנחה כי המוהל הוא חולה ועלול להדביק את הנימול, לא כותב הרב קוק – בדומה לרב אפשטיין – שניתן להשתמש בתחליפים לפה. הגם שאיננו קובע באופן פוזיטיבי שאסור להשתמש בתחליפים.

ואולם, לגבי אופן המציצה בפה או באמצעים חלופיים נותר הרב קוק עמום, הגם שהרושם הברור מדבריו הוא שיש לצמצם למינימום את ההגבלות על מציצה בפה. ועדיין היה לו לפרש שהרי עניין תחליפי הפה היה מרכז הכובד של הוויכוח עם הרב לייזערוביץ מלונדון.¹⁵⁶ לימים שב הרב קוק לדון בסוגיה בעת שכהן כבר כרב בארץ ישראל ואפשר להשתמש בתחליפי פה היכן שלא נלווה לכך מעין מניע רפורמי.¹⁵⁷ נציין גם שבין חכמי ליטא היה זה הרב קוק שהעדיף בבירור את השפופרת על פני הספוג.¹⁵⁸ הוא גם התנגד לשימוש במשאבת טערטיס. יש להניח שהעובדה שהפעולה מבוצעת בשפתיים העניקה לה יתרון בעיניו.

4. מציצה בפה מבוססת על מנהג

המנהג שימש כנימוק בפי חכמי ההלכה הליטאים להצדקת חובת המציצה בפה. מקצת מהחכמים ראו בו מקור חזק ואף עיקרי להצדקת הביצוע בפה; יש שראו במנהג מקור לחיוב, אבל כזה שניתן לסגת ממנו לאמצעי ביצוע אחרים בשל נסיבות שונות; ויש

156 שו"ת דעת כהן, לעיל ה"ש 24, סימן קמ.

157 שם, סימן קמב. ראו גם לעיל ליד ה"ש 60.

158 תורה מציון, לעיל ה"ש 60, סימן קמב.

שייחסו לו משקל מסייע, סניף בלשון הספרות ההלכתית. ניתן לומר כי בקרב חכמי ליטא שתמכו במציצה בפה בהתבסס על המנהג היה קיים רצף החל מכאלה שהיו קרובים לעמדה שראתה במציצה בפה חיוב גמור, ואשר נדונו בסעיף הקודם, ועד לקרובים לעמדה שהכשירה הלכה למעשה תחליפים שונים, ואשר יידונו בסעיף הבא.

בקבוצה הרואה במנהג מקור חזק אנו מוצאים את ר' זכריה שטרן הדורש להתמיד במציצה בפה¹⁵⁹ בהתבסס בעיקר על המנהג. לדעתו מעיקר הדין חובת ניקוז הדם איננה חלק של מצוות המילה ורק לכל היותר בגדר שיירי מצווה, כך שהבסיס העיקרי לחיוב בניקוז הדם הוא הוראה רפואית תלמודית. ר' זכריה שטרן יכול היה לצעוד בעקבותיהם של הרב אפשטיין והרב קוק, שראו בהוראה הרפואית שבתלמוד מקור לחיוב המציצה בפה ואולם הוא לא הלך בדרך זו. כבר בפתחת תשובתו לחח"מ הוא מצדיק את ידידו של חח"מ שהתנגד בחריפות לשינוי שחולל המוהל באודסה אשר עבר להשתמש בכלי במקום בפה. מכאן עבר הרב שטרן לציטטה ארוכה מתוך החיבור "שבילי דוד" של ר' דוד זילבערשטיין, שהיה מן הרבנים הקנאים בהונגריה.¹⁶⁰ בקטע זה דן הרב זילבערשטיין בשאלה של החלפת המציצה בפה בשאיבה בכלי ונקט עמדה טיפוסית של חכם הלכה מהמרחב ההונגרי הלוחם נגד הרפורמה וצלה של הרפורמה. מסקנתו הסופית של הרב זילבערשטיין היא "ועל כל פנים ראוי להרחיק מוהלים כאלו שלא למול ילדי הכשרים". הרב זכריה שטרן אימץ את עמדתו וכתב "יש אצלי אריכות דברים אבל אדמה כי יספיקו דבריו אלה להזהיר ולהתרות במוהל שאם יעשה עוד כזה לכל יעבירוהו מאומנותו".

במכתב נוסף לחח"מ מתאריך י"ב בסיוון תרנ"ב הביע הרב שטרן את תמיכתו על הרב ירוחם (הגדול ממינסק) אשר כתב כי אין שום חשיבות לאופן ביצוע המציצה אם בפה או בכלי,¹⁶¹ וזאת בניגוד לעמדת "כל גדולי הרבנים שעמדו מנגד". הוא שיער שהגדול ממינסק נקט כן משום שבעירו השתלטה המגמה של ה"חדשים" להעדיף את המציצה בכלי ולא בפה ולא היה ביכולתו של ר' ירוחם לשנות את הדברים. בכך לא תמה ההתכתבות סביב שאלת השימוש במכונה לשם ביצוע הניקוז. כעבור פחות מחודש, בב' בתמוז תרנ"ב, כתב הרב זכריה שטרן פעם שלישית לחח"מ:

נידון הכלי במקום מציצה לא ידעתי למה הוצרך לבוא בזה במכתב לרבנים שונים בדבר אשר צווחו כמה גדולי הדור ואשר הזכרתי לו קצת

159 חכם זה היה הנשאל הראשון בסבב הראשון של חח"מ בשנת תרנ"ב. חח"מ פרסם את הדברים בשדי חמד, לעיל ה"ש 34.

160 ראו בהרחבה תולדות המחבר במבוא לספר שבילי דוד – דוד יהודה בן אהרן זילבערשטיין שבילי דוד ח"ד – יורה דעה (התשמ"ב).

161 ראו להלן ליד ה"ש 198.

מדברי הגדולים וידעתי שבאיזה עיירות נצחו המתחדשים לעשות על

ידי כלי ויש רבנים שטרחו גם בזה.¹⁶²

עם זאת הרב שטרן אינו מסתיר שהיו חכמים שנקטו שחליפי הפה מותרים, בהם ר' אליעזר הלוי מווינא, רבו החת"ס, וכן מהר"ץ חיות.¹⁶³ יש לציין כי לפי דבריו כבר בשנת תרל"ד (1874) הוא השיב תשובה ארוכה לשואל "במקום שנתחדש על פי רופא לעצור הדם במטליות טבולים במים" ששאל כיצד יש לנהוג במקרה כזה בשבת. לאחר דיונים ואזכור מקורות הוא סיכם את עמדתו: "ואין רצוני לתקוע עצמי להכנס בהלכה זו לדינא ורק שעל כל פנים אין להניח לעשות חדשות בעניינים כאלה".¹⁶⁴ לאמור, השיקול כאן הוא שיקול של מדיניות למנוע חדשות בעניינים שיש בהם מנהג מושרש מבלי שייכנס לדון לגופו של נושא. הרב זכריה שטרן מגלה כאן חשש כבד מפני חדשות, וכך גם בעמדה הקונקרטיית שנקט להתנגד לחליפי פה. אבל ראינו כי בוויכוח שהיה לו עם הרב לייזרוביץ מלונדון ומהרי"ל דיסקין הוא לא הרחיק לכת כמו אנשי הקו של חכמי הונגריה וסירב להעצים את בסיס החיוב במציצה.¹⁶⁵

היו חכמים שביססו את חובת המציצה בפה על גורמים שונים אבל ציינו גם את המנהג בתור נימוק נוסף. כך, למשל, ביסס האדמו"ר ר' יצחק דובער שניאורסון את החיוב על עיקר הדין הרואה בניקוז חלק בלתי נפרד של מצוות המילה וגם על הקבלה, אך הוסיף בקצרה "גם מנהג ישראל תורה". נשים לב שהוא השתמש במונח "תורה" לאפיין את המנהג ולא השתמש בביטוי רווח "מנהג ישראל דין", מן הסתם כדי להעצים את מעמדו ההלכתי של המנהג. גם האדר"ת ייחס משקל רב למנהג, אלא שהוא קיצר בדבריו והסתפק באמידה: "ואיך נתיר לשנות ממעשה רבותינו ואבותינו זה אלפי שנים".¹⁶⁶ בתנאים מסוימים גם האדר"ת היה מוכן לשנות את המנהג העתיק כפי שראינו לעיל,¹⁶⁷ אבל הלכה למעשה בעניין זה של המציצה בתקופה שהוא פעל בה מאחר "שבדור היתום הזה אין לנו מי שיכריע בספק של תורה [...] אנן יתמי דיתמי" יש להיצמד למנהג הרווח ו"חלילה לנו לצאת מחוגי מעשי אבותינו ורבותינו ז"ל המקובל לנו זה אלפי שנים".¹⁶⁸

מתון יותר מר' זכריה שטרן היה הרב דוד פרידמן מקרלין, שנתן למנהג משקל רב בשל משך הזמן בן מאות השנים שבו רווח "או אולי שרואים אנו בכל תפוצות הגולה

162 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, דף א' שמח ע"א.

163 בנוגע לעמדת מהר"ץ חיות ראו כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 171.

164 ראו שדי חמד, לעיל ה"ש 34, דף א' שמח ע"א.

165 ראו לעיל ליד ה"ש 79.

166 ראו לעיל ליד ה"ש 73.

167 ש.ס.

168 ש.ס.

נהגו אבותינו ואבות אבותינו לעשות המציצה בפה דווקא".¹⁶⁹ אך גם אצלו לא היה המנהג גורם מכריע, כפי שראינו לעיל בפרק על הגורם הרפואי. לאחר שניתח את היסודות ההלכתיים של הניקוז, המזוהים לגמרי עם העניין הרפואי, הוא כותב כי "ואם חיובו דוקא בפה או שש"ד [ושפיר דמין] לעשות זה אף בכלי לא אדע".¹⁷⁰ העיון ביסודות המציצה מצריך על פניו להגיע למסקנה כי אופן הביצוע איננו חייב להיעשות בפה דווקא, אבל הלכה למעשה הוא נזהר ומציב סימן שאלה בשל שלושה טעמים: האחד, נוכח השערתו שהמציצה נכנסת לקטגוריה של שיירי מצווה, ולכן יש לבצע מציצה יסודית שאולי היא אפשרית רק בפה. הטעם השני להעדפת הפה הוא רפואי באופיו "או שאפשר לומר שאם יעשה על ידי כלי מציצה ומוציץ יותר מדי ויחליש את התינוק". נימוק אחר, אף הוא רפואי: "אפשר לומר שגם רוק הפה מרפא קצת את החבורה". הבסיס לכך "כמו שהעיד בזה יריד נפשי הד"ר קליין מפאריז אשר שלח לי מכתבו בזה".¹⁷¹

לאחר שר' דוד פרידמן מסיים את הדיון שלפיו באופן עקרוני אין העדפה למציצה בפה, ורק בשל נימוק חלש – שיירי מצווה – או בשל נימוקים רפואיים כלליים הוא נותן עדיפות מסוימת למציצה בפה, הוא פונה לדיון ברובד הרפואי הקונקרטי. וכך הוא מציג:

אבל מהנראה הוא שכל זה במקום שאין עומד לנגדנו שום דבר אבל במקום שיש חשש שהמוהל אינו בריא ויכול להרעיל בארסו את דמי התינוק או שהתינוק אינו בריא ויכול להרעיל בדמו את המוצץ אזי באופן זה ש"ד [שפיר דמין] לעשות את המציצה על ידי כלי שפופרת וכדומה אם חכמי הרופאים יסכימו כולם [ההדגשה שלנו] בזה שתעשה פעולתה ממוצעת תוציא את הדם ברית מרחוק וגם לא תוציא יותר מדי שלא תחליש את התינוק כדי שלא לבטל מצות מילה וש"ד [ושפיר דמין] אף אם נעשה שלא בדקדוק כל כך רצה לומר שיש איזה חציצה בין פי המוהל.¹⁷²

מרכז הכובד של המציצה מצוי אפוא בתחום הרפואה. לכן אם קיים חשש רפואי שיינוק התינוק או המוהל אזי רשאים להמיר את אופן הביצוע במקום בפה באמצעות מכשיר. אבל תנאי לכך שכל הרופאים יסכימו כי אכן המכשיר עושה את העבודה – מוציא את דמו של התינוק שלאחר המילה אך במידה הראויה כך שלא ייגרם שום נזק לתינוק.

נראה שהרב דוד פרידמן נקט שאם המוהל חולה או התינוק חולה אסור לבצע את המציצה בפה. ואולם לא ברורה הדרישה שתהיה הסכמת כל הרופאים לאמצעי האלטרנטיבי. הרי הרב פרידמן ידע כי ד"ר קליין מפרזי מתנגד לשימוש בתחליפי הפה

169 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, סימן ג, המילואים לקונטרס המציצה, דף שסז ע"ד-דף שסח ע"א.

170 שם.

171 בנינוח מדוקדק של עמדתו של ד"ר קליין מן הצד הרפואי אנו מקווים לדון במקום אחר.

172 שדי חמד, סימן ג, דף א' שסח ע"א, לעיל ה"ש 34.

שהוצעו אז בנימוק שהם אינם מבצעים את העבודה ואילו המציצה בפה איננה מזיקה. האם לאור היעדר הסכמה כללית מצידם של הרופאים נצמד למציצה בפה ואולי אדרבה נוותר אז על המציצה בכלל? לגופו של עניין נקט הרב דוד פרידמן כי:

אבל במקום שיש מוהל בריא שאין עליו שום חשש חולי מצד עצמו או בשניו וכן התינוק הנהו גם כן בריא שאין חשש שמא ירעיל בדמו את המוהל והמוהל ירעיל את התינוקות האחרים אז חס לנו לשנות במציצה זו אף זיו כ"ש [כל שהוא] וישראל אם אין נביאים אבל בני נביאים.¹⁷³

ניתן לסכם את עמדת ר' דוד פרידמן כי באופן מעשי המנהג קובע את הסטטוס קוו ההלכתי ואין לשנות את מנהג בני ישראל למצוץ בפה. כלל זה יפה במקרה שהמוהל וגם התינוק הם בריאים כך שהתינוק לא ייפגע וגם לא ייפגעו תינוקות אחרים. עם זאת במקום שהמוהל או התינוק אינם בריאים ויש חשש הדבקה (הרעלה בלשוננו) אזי מותר להשתמש בתחליפים מכניים אם כל הרופאים סבורים שיש בכוחם של הכלים לבצע את פעולת המציצה הנדרשת. יש דמיון בעניין זה בין עמדתו העקרונית של הרב פרידמן לעמדת חת"ס, שדרש אף הוא אישור הרופאים. אלא שהתנאי שהציב, שכל הרופאים יסכימו, מחמיר מאוד בהשוואה לחת"ס ועושה את חליפי המציצה בפה לכמעט בלתי ניתנים להשגה.

נציין שלגבי הרב דוד פרידמן נראה שאין הבדל בין התחליפים השונים ושופרת כמות כספוג או כמכונת השאיבה. הדרישה היחידה שהעלה הייתה שכל הרופאים יסכימו לתחליף המסוים. לגבי מכונת השאיבה הוא דרש מטעריס שישלח לו שני מכשירים כדי שיוכל לבדוק אותם בטרם יאשרו על ידו. לא ידוע על התפתחות מאוחרת יותר בנושא. בתבנית דומה לרב פרידמן אם כי לא זהה, דהיינו עמדה עקרונית המכשירה תחליפים אך מסויגת מטעמי מנהג, נקט גם ראש ישיבת וולוז'ין ר' רפאל שפירא (1837-1921) (סמורגון-מינסק),¹⁷⁴ שכהן כרבה של העיר בוכרויסק בשנת תרנ"ב בעת שחח"מ פנה אליו. עמדתו הייתה כי

על דבר המציצה בכלי הנה לדינא נראה דאין חילוק בין ביד ובין בכלי וכן ראיתי בשו"ת מהר"ץ חיות סימן שכ"ב בשם הגאון ר"מ סופר. אבל מכל מקום נראה לי דלא לשנות בזה ממנהג אבותינו מימות אברהם אבינו.¹⁷⁵

לדבריו, מעיקר הדין אין הבדל בין מציצה בפה לבין מציצה בכלי ורק מטעמי מנהג יש להמשיך לדבוק בפה. עם זאת, ההסתמכות על מהר"ץ חיות וחת"ס סופר, המייצגים את הקו המתחשב ברפואה המודרנית, עשויה ללמד שהמנהג היה חלש בעיניו בהשוואה

173 ש.ס.

174 ר' רפאל שפירא היה חתנו של ראש הישיבה המיתולוגי הנצי"ב מוולוז'ין. פרטים ביוגרפיים על אודותיו ראו במבוא, תורת רפאל (אריה שפירא וישראל איסר שפירא, 1942).

175 שרי חמד, לעיל ה"ש 34, דף א' שמח, ע"ד.

לגישה של חכמים אחרים דוגמת הרבנים פרידמן ושטרן. אין בידינו לנקוט עמדה פסקנית בעניין משום שאין בתשובה הקצרה שהשיב חכם זה התייחסות למקרה של דרישה רפואית קונקרטיית התומכת במציצה בכלי ודוחה את המציצה בפה.

גישה דומה, שעקרונית כל האופנים שווים אך לפה יש יתרון, אנו מוצאים אצל גיסו של ר' רפאל שפירא ר' חיים ברלין (וולוז'ין-ירושלים; תקצ"ב-תרע"ב (1832-1912)). ר' חיים ברלין היה בנו של הנצי"ב מוולוז'ין ונינו של מייסד הישיבה ר' חיים מוולוז'ין. הוא כיהן כרבה של מוסקבה וערים אחרות בליטא ובערוב ימיו עלה לירושלים והחליף בשלב מסוים את ר' שמואל מסלאנט כמנהיג היישוב הישן. הרב ברלין היה אחד הנמענים של המוהל טערטיס והגיב בקצרה על שאלתו אם המשאבה שהמציא מהווה תחליף ראוי למציצה בפה. תחילה הוא מגיב בפליאה על עצם הבקשה להתיר את השימוש במשאבת טערטיס "וכי כלום מתירים את המותר ומטהרים את הטהור ומעולם לא נזכר בשם מקום בדברי חז"ל שחיוב מציצה דוקא בפה [...] שאין הפה מיוחד למציצה". לאמור, אין בנמצא שום מקור תלמודי המחייב לבצע את המציצה בפה ואף על פי כן עמדתו היא כי:

אין לשנות מנהג אבותינו שהיו מוצצים בפה אבל היכא דאיכא שם שמץ חשש ספק ספיקא לסכנה חס ושלום ודאי אין לדקדק על קיום מנהג אבותינו ורשאיין לשנותו מחשש סכנה.¹⁷⁶

גבולותיו של המנהג תחומים במידת הסיכון הרפואי הכרוך במציצה. יש לשים לב, כי הרב ברלין איננו דורש סכנה רפואית ברורה וממשית, אלא הוא מסתפק בחשש ספק של ספק שהוא סיכון ברמה נמוכה מאוד. לפיכך, אם המוהל בריא והתינוק בריא, כך שברור שאין שום חשש סכנה, ניתן לבצע את המציצה בפה ו"ודאי אין לעבור על מנהגי אבותינו מעולם".

העובדה שקיימת עדיין אפשרות עקרונית לבצע את המציצה בפה חוסמת את הרעיון בנוגע לתקנה כללית:

אבל העולה על דעתכם לקבוע חובה על הכל שחלילה להם למצוץ בפה ולתקן תקנה קבועה למצוץ בכלי של טערטיס. אבל אם בלי ספק שהכלי שלו הוא טובה על הצד היותר טוב בכל זה אינני מסכים לתקנה מעין זו.¹⁷⁷

הרב ברלין ביסס אפוא את אופן ביצוע המציצה בפה על מנהג בלבד שנדחה בנקל מפני סיכון רפואי כלשהו. עם זאת, במקום שאין שום סיכון רפואי ניתן לנהוג כך ולפיכך אין מקום לתקנה כללית שתדרוש להשתמש במשאבת טערטיס בלבד.

גישה הרואה כנראה במנהג גורם חלש יותר נקט ר' מלכיאל. הוא התייחס בכובד ראש למנהג ואולם, לפחות להלכה, הוא לא ראה בו מקור הלכתי מחשק המונע אופני

176 דם ברית, לעיל ה"ש 40, בעמ' 43.

177 שם.

ביצוע אלטרנטיביים. לדעתו, אין שום חובה לבצע את המציצה בפה וגם משאבה מעין זו של טערטיס, שעל אודותיה הופנתה תשובת ר' מלכיאל, נחשבת לביצוע נאות. ראשית הוא קובע שבשום שלב לא נאמר ולא נקבע שהמציצה חייבת להיעשות בפה, ובלשונו: "אכן למצוץ על ידי כלי נראה לעניות דעתי דשרי [...] ועל כל פנים שפיר שרי למצוץ בכלי".¹⁷⁸ ר' מלכיאל טננבוים חולק על עמדת ר' יעקב עטלינגר שהתנגד בתוקף לשינוי אופן המציצה. בתור סיוע הוא מביא את עמדת חת"ס שהתיר להשתמש בספוג בתור תחליף ומכאן יש ללמוד שהפה הוא לאו דווקא,¹⁷⁹ הגם שבמישור המעשי הסכים ר' מלכיאל טננבוים עם ר"י עטלינגר שהספוג איננו מנקז את הדם אלא רק דוחק אותו. במהלך תשובתו הארוכה דחה ר' מלכיאל טננבוים את כל הראיות האחרות שביקשו להביא חכמי המאה התשע-עשרה כדי לתמוך בעמדתם שאופן הביצוע חייב להיעשות בפה בלבד ולא באמצעות מכשיר. עמדתו ברורה כי כל הדרכים כשרות ואין עדיפות לפה על אופני ביצוע אחרים זולת העובדה שהמנהג היה למצוץ את הדם בפה.

עם זאת, לאחר שהאריך בדברים על כך שהניקוז איננו חלק ממצוות המילה וכי אין שום העדפה לביצוע בפה על פני אופני ביצוע אחרים, הוא נסוג וכותב כך:

והנה ודאי שחלילה לשנות מנהג ישראל למצוץ בפה כיון שיש לזה יסוד על פי קבלה. ורק שיהיו שהמוצץ יהיה איש בריא ושירחץ פיו קודם המציצה ביי"ש [יין שרף]. ורק שיהיה יי"ש נקי בלי תערובות ולא יי"ש הנעשה משערלאק כי זה דבר מסוכן כידוע לבקיאים.¹⁸⁰

המנהג הוא אפוא גורם של ממש שבגיננו יש לדבוק במציצה בפה אף על פי שר' מלכיאל לא חשש למדרון חלקלק ופריצת גדר הדוחקת לעיתים פוסק הלכה לעמדת התקפדות והסתגרות. העמדה הרפואית בת הזמן מתקבלת לעניין זה שיש לדאוג לכך שהמוהל יהיה אדם בריא ויחטא את פיו ביי"ש נקי.¹⁸¹

בשל הרטוריקה שנקט, שלפיה אין הבדל בין אופני הביצוע השונים אם כי להלכה אימץ את המנהג לבצע בפה, אנו רואים בר' מלכיאל חוליית מעבר בין הגישה הנוכחית לבין הגישה האומרת שכל האופנים שווים הלכה למעשה ושבה נעסוק בפרק הבא.

178 ש.ס.

179 ר' מלכיאל טננבוים יוצא נגד "מה שנהגו אצלינו שמוצץ כל מי שרוצה האב לכבדו. הוא באמת מנהג גרוע כי יש כמה שאינם יודעים למצוץ וגורמים נזק לנימול ואולי כמה מתים על ידי זה".

180 שו"ת דברי מלכיאל, לעיל ה"ש 113, ח"ד, סימן פז.

181 ר' מלכיאל לא קבע כי במקרה של מחלה יש מקום להשתמש בתחליפים לפה ואולי התכוון רק שיש להחליף את המוהל ולהמשיך לבצע את המציצה בפה.

5. כל האופנים שווים להלכה ולמעשה

חכם המשקף את המעבר מהשוואת אופני המציצה להלכה לבין השוואתם למעשה היה ר' אלכסנדר לפידות. עמדתו העקרונית במענה לפניית חח"מ בשנת תרנ"ב הייתה שכל אופני הביצוע שווים וכלשונו "אך נראה לי דאין נפקא מינה בפה או בכלי רק שיצא הדם ממקומות הרחוקים".¹⁸² חכם זה שב לנושא בסוף העשור בשנת תר"ס (1900) בעקבות הדיון במשאבת טערטיס ופניית המו"ל של כתב העת "היהודי" יצחק סובאלסקי. שם ציין כי במכתבו הראשון, שאותו לא פירט, הוא נקט גישה מסתייגת לגבי תחליפי פה אך עתה הוא מאשר את השימוש במשאבת טערטיס. אפשר שבהתייחסו למכתב הקודם כוונתו לתשובה ששלח לחח"מ בשנת תרנ"ב (1892) ושהזכרנו קודם. לדבריו, "שהרי כתבתי במכתבי הקודם שיש קצת מצווה להוציא את הדם" והוא הקטגוריה של שירי מצווה, שלאור זאת צריך כוח גברא בפעולת המציצה. אלא שלדעתו כעת בשנת תר"ס בנוגע למשאבת טערטיס "אך המכונה שלו יש לומר דהוי לה כח גברא בכח ראשון". אם כן, אין שום בעיה לאמץ את המשאבה הממלאת את התפקיד של כוח גברא. יתר על כן, השיקול המרכזי לדעתו הוא השיקול הרפואי:

ואף גם שיש לומר שמה שנהגו רק משום סכנה ולא משום מצווה וכעת י"ל לסמוך על הרופאים המעידים שכעת המציצה בפה היא סכנה. ולפי שכתב הדרת גאונו שהרופאים העידו על המכונה שלו שמרצת ממקומות הרחוקים והדרת גאונו יש לו היתר על המכונה מכמה רבנים ואחרי רבים להטות. וכיון שעומד חס ושלום שתבטל מצוות המציצה או מנהג המציצה כל עיקר מחמת החלטת הרופאים לכן מותר להשתמש במכונה שלו.¹⁸³

הרב לפידות נוקט אפוא עמדה ברורה וחד-משמעית בדבר הלגיטימיות המלאה להמיר את המציצה בפה במשאבת טערטיס ואינו מוצא בכך כל קושי הלכתי. עמדה זו נסמכת על כמה שיקולים שיש להם אפקט מצטבר: הבסיס למציצה הוא רפואי, בימיו הרופאים סוברים שמציצה בפה מסכנת, בד בבד רופאים מעידים שמשאבת טערטיס עושה את העבודה, כמו כן יש כבר הסכמה של כמה רבנים ואף קיים חשש לכיטול המציצה אם לא ישתמשו בתחליף פה.

נראה שדעתו של עורך כתביו של הרב אלכסנדר לפידות¹⁸⁴ לא נחה מהגישה המתונה שביטא הרב לפידות בתשובה לאלכסנדר טערטיס. העורך ריכז ארבע תשובות של הרב לפידות בסוגיה זו של מציצת הדם,¹⁸⁵ שלוש לקוחות מתוך דברים שפורסמו בחיבור

182 אלכסנדר לפידות, שדי חמד, לעיל ה"ש 34, דף א' שמח ע"ד-דף א' שמת ע"א (מכתב ה),

183 דם ברית, לעיל ה"ש 40, בעמ' 44.

184 אלכסנדר לפידות, תורת הגאון רבי אלכסנדר משה (ליקוואוד, תשס"ו).

185 חלק יורה דעה, סימן ל.

שדי חמד והתשובה הרביעית לקוחה מספר דם ברית של המוהל טערטיס. לגבי התשובה הרביעית מוסיף העורך בראש הסימן את ההערה הבאה: "ויש לציין שבאותה שעה כבר כהו מאור עיניו ותשש כחו של רבנו [...] ולא מצינו לו תשובות אחרות בתאריך כל כך מאוחר". נראה שהעורך ביקש לפקפק בערכה של העמדה המובאת בתשובה הרביעית בנימוק שהרב לפידות היה כבר ראייה ומותש. עובדה היא – כך לטענת העורך – שהוא לא מצא תשובות בנות הזמן של הרב לפידות.¹⁸⁶ כפי שהראינו קודם לכן, העמדה בתשובה הרביעית זהה עקרונית לעמדה שאותה הביע בתשובה הראשונה לחח"מ כשמונה שנים קודם לכן ומתיישבת איתה. ניקוז הדם הוא אליבא דהרב לפידות חובה המבוססת על היגד רפואי והממד המצוותי שבה הוא בגדר שיירי מצווה בלבד. מכאן נגזר אופן הביצוע שיכול שיהיה בכל דרך שהיא ובלבד שיגשים את התכלית הרפואית. משאבת טערטיס עומדת במשימה והיא אף נחשבת לכוח ראשון ושווה לפה. היא גם מגינה על המציצה מפני ביקורות של רופאים ונציגי שלטון שעלולים לבטל לחלוטין את הניקוז אם לא יעברו להשתמש במשאבת טערטיס.¹⁸⁷

גישתו זו של הרב לפידות מתיישבת לדעתנו עם הביוגרפיה האישית שלו ועמדות הלכתיות שנקט בכמה פרשיות. הרב לפידות פעל בסביבה ליטאית מובהקת וכיהן במשך כארבעים שנים עד לפטירתו כרבה של העיירה ראיסני (ראייסן), השוכנת כתשעים קילומטר מצפון-מערב לקובנה. הוא היה מעורה בשאלות הזמן ובאופן בולט במתח שבין השכלה לבין המסורת, והרבה לכתוב בעיתונים מסורתיים דוגמת "הלבנון" ו"הפלס" וכן פרסם מאמרים בכתב העת "כנסת הגדולה", שהיה מיועד לעניינים הלכתיים ותורניים בצד ענייני מדע וספרות.¹⁸⁸ באחד מארבעת הכרכים של כתב העת "כנסת הגדולה"¹⁸⁹ התפרסם מאמר של הרב לפידות ומאמר של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי!¹⁹⁰ הוא פרסם

186 ואולי אף ביקש העורך להטיל דופי ביושרה של טערטיס עצמו ואכמ"ל.

187 באסטרטגיה קרובה לזו של העורך בחרו ממשיכיו של חת"ם סופר שהכחישו את האותנטיות של תשובתו המאפשרת להשתמש בספוג כתחליף למציצה בפה. ראו כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7.

188 בן מנחם, לעיל ה"ש 77, בעמ' 58.

189 אלכסנדר משה אבן לפידות אב"ד ברייסן "קדושת בית הכנסת – האם הבימה צריכה להיות דווקא במרכז בית הכנסת" **כנסת הגדולה** א, 45 (יצחק סובאלסקי עורך, התר"נ). אפשר שהעורך שימש לימים גם העורך של העיתון "היהודי", שהתפרסם בלונדון ובו רבו דברי הפולמוס בנושא המציצה.

190 מיכה יוסף בארדיטשעווסקי "על ישראל ועל ספרתו" **כנסת הגדולה** א, 19 (יצחק סובאלסקי עורך, התר"נ). על מ"י ברדיצ'בסקי ראו אבנר הולצמן **מיכה יוסף ברדיצ'בסקי** (2001). יש לציין כי בתקופה זו עדיין היה שרוי ברדיצ'בסקי בעולם המסורת וחתר ליצור סינתזה בין ההלכה לבין המודרניות (הולצמן, שם עמ' 49-72) כפי שהוא גם התבטא במאמר הנ"ל.

מאמרים הלכתיים בנושאים שעמדו במוקד החיכוך בין הלכה לבין המודרניות דוגמת עניין השמיטה וכן שינוי סדרי בית הכנסת, כמו הזות הבימה מן המרכז.¹⁹¹

גישה חד-משמעית, שאיננה מייחסת שום עדיפות למציצה בפה דווקא, אנו מוצאים אצל ר' אליהו קלצקין. עמדתו היא כי "הדבר פשוט שאין הבדל בין מציצה בפה בין על ידי מכונה שמוצצת ומוציאה הדם ממקומות הרחוקים".¹⁹² יתר על כן אף "הגאון בנין ציון ז"ל שכתב שהמציצה צריך שתהיה בפה כדי שימשוך הדם ממקומות הרחוקים, יסכים דאין לפקפק בזה כיון דהוי ממש כמו בפה". צירופו של הרב עטלינגר, מחבר "בנין ציון", שהיה ראש וראשון למתנגדים לשימוש בספוג בדור הראשון לפולמוס,¹⁹³ מצביע על עמדה החלטית שאיננה מייחסת שום משקל למציצת הדם באמצעות הפה. זאת, לעומת הדבקים בשימוש בפה כדרך ביצוע המציצה שרואים ברב עטלינגר ובתשובותיו מקור ראשון במעלה ותשתית מוצקה לתפיסתם. עם אחד מן הדבקים בעמדה שביצוע המציצה הוא בפה – הרב חיים רש"ל¹⁹⁴ – אף ניהל ר' אליהו קלצקין ויכוח בתשובה זו שרובה, מן הבחינה הכמותית לפחות, מוקדש למענה על ביקורתו. לאחר שתשובת ר' אליהו קלצקין התפרסמה בחיבורו של טערטיס "דם הברית" ביקר רש"ל את עמדת ר' אליהו קלצקין והאחרון עונה לו בפירוט רב תוך דיון במקורות הרבים שקשורים בדרך כלל רק בעקיפין לעניין הבסיס ההלכתי של המציצה.

חכם נוסף שנקט גישה חד-משמעית לשוויון בין האמצעים היה הרב שלום בר הרנזון, יליד סלוצק ורבה של הקהילה החשובה קלעצק שבבלארוס בשנים 1881-1906.

191 בעניין הזות הבימה בבית הכנסת נקט הרב לפידות עמדה מתנגדת לשינוי וביקורתית מאוד כלפי המבקשים לחולל שינוי. עם זאת קולו מתון וענייני ואין בדבריו דחייה מוחלטת של חפצי השינוי וקריאה להוצאתם מן הקהילה או מן הקולקטיב היהודי. אדרבה, יש לו עניין ברור בקיום דרשיח איתם מתוך תקווה שאולי ישו בו מדרכם. וכך כתב: "ואף המחקים בדרכי האומות בבית ובשוק עכ"פ (על כל פנים) בכה"נ (בבית הכנסת) ראוי לחבב מנהגי הראשונים הקדושים, והרי כל אומה מחבבת מנהגיה ומוסרין נפשם עליהם [...] והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות, ועכ"פ כשנמצא בחברתם מי שדעתו לאהוז במנהג הקדום, הרי שומעין לו מן הדין [...] ובפרט בעתים הללו שרבו פורצי חוק וראוי להוכיחם אולי ישמעו ויחדלו וישמע אליהם ה'". שם, כרך א, עמ' 45. הביטוי "לעקל או לעקלקלות" מקורו בחז"ל (ראו למשל תוספתא (ליברמן) שביעית, ג:ח) והוא מבטא עמדה המוססת לגבי מי שחורג מן התלם אבל אין זה ברור אם החריגה מכוונת לחזק את המסורת וההלכה או שכוונתה לפגוע בה (לעקלקלות). אין זה מפתיע שהנחייתו לשואל, שהיה כנראה בעל תפקיד בבית הכנסת, היא החלטית "אבל אין כבוד תורתו מחויב לעזוב פרנסתו להיות מטיף שם בשביל זה [...] והרי הוזרנו שלא לומר דבר שאינו נשמע".

192 קלצקין, לעיל ה"ש 103, סימן א.

193 כ"ץ "פולמוס המציצה", לעיל ה"ש 7, בעמ' 165-168.

194 הרב חיים רש"ל כתב קונטרס מקיף בנושא המציצה ושלח אותו לח"מ שפרסמו בשדי חמד, ראו לעיל ה"ש 34.

בחיבורו העיקרי שו"ת היכלי שן מובאת תגובתו¹⁹⁵ לשאלת חח"מ שאליו הוא פנה בשנת תרנ"ב (1892) בנוגע לתחליפי מציצה. כזכור, עמדתו של חח"מ בשלב הראשון הייתה שאין מניעה להשתמש בתחליפי מציצה ולפני שמסר את הכרעתו הוא הפנה את השאלה לקבוצה של חכמים בולטים בעיקר בליטא רבתי וביניהם היה ר' שלום (מכתב ו).¹⁹⁶ ר' שלום תומך לגמרי בעמדת חח"מ הראשונה, שלא ראתה מניעה לעבור לתחליפי פה וקובע באופן חד-משמעי "וגם איני רואה שום חשש לזה ושפיר דמי על ידי מכונה". לאמור, אין מניעה להשתמש בתחליפי מציצה דוגמת מכונה. סיוע בעמדתו הוא מצא במקורות תלמודיים שונים שמהם הסיק בעקיפין כי אכן מסקנתו בדבר תחליפים למציצה כפה היא מבוססת.

האסמכתאות שעליהן התבסס ר' שלום הן עקיפות וניתן לאפיין את דרך הסקתן כדרך קרובה לפלפול העושה שימוש במקורות לא ישירים, ולעיתים אפילו מקורות אסוציאטיביים. מרכז הכובד במקרה שלנו היה דיונים תלמודיים סביב מלאכות שונות בשבת שעשויות להיות דומות למציצת דם ומהם הסיק כאמור ר' שלום את מסקנותיו. עמדת ר' שלום בדבר שימוש בתחליפי פה הייתה לרוחו של חח"מ בתחילה, בשלב שאף הוא נקט כן, ויש לשער שהמתודה של ר' שלום אף היא הייתה לרוחו. ואולם, לאחר שחח"מ שינה את דעתו והיה למתנגד חריף של תחליפי מציצה כפה הוא ירה חיצים חדים בדברי ר' שלום. תחילה הוא תקף את המתודה עצמה, וטען כי מסקנות שמסיקים באמצעות מתודה זו תלויות על בלימה. לפיכך, אין לעשות שימוש במתודה זו כמקור להסקת מסקנות הלכתיות. לאחר מכן הוא פונה בעצמו לדרך זו של הסקת מסקנות ומפגין יכולת וירטואוזית לא פחותה של שימוש בדרך הפלפול כדי להגיע למסקנות מנוגדות או לסתור את מסקנותיו של ר' שלום. לא מצאנו בדברי ר' שלום תגובה לביקורת המאוחרת של חח"מ הגם שהביקורת התפרסמה בקונטרס מיוחד שנדפס בוורשא בשנת 1902, כשלוש שנים לפני מותו של ר' שלום.

בתוואי זה הלך חכם בולט מאוד נוסף, ר' ירוחם ליב פרלמן ממינסק (תקצ"ה-תרנ"ו, 1835-1896) הידוע בכינויו "הגדול ממינסק". הוא נחשב לאחד מגדולי חכמי ההלכה בליטא ברבע האחרון של המאה התשע-עשרה ונודע על שם העיר מינסק בירת בלארוס, שבה כיהן כרב הקהילה בשנים 1883-1896. כבר הכינוי "הגדול" מעיד על מעמדו המיוחד בסביבה זו שהייתה מלאה בתלמידי חכמים גדולי תורה. אכן, חיבורו

195 שו"ת היכלי שן, סימן מא (מהדורת תליתאה, פיטרעקוב התרס"ה). דבריו הובאו בהרחבה בחיבור שדי חמד, לעיל ה"ש 34, דף א' שמש ע"א-ע"ג. השו"ת יצא בשלושה כרכים שהתפרסמו בשלושה מועדים. המחבר כינה כל שלב מהדורא.

"אור גדול" נחשב מאוד בקהיליית החכמים והוא נדפס לראשונה בוילנה בשנת 1924 בידי בנו ופעם שנייה נדפס בירושלים עם תוספות.¹⁹⁷

בעניין הניקוז לא התפרסמה תשובתו ועמדתו ידועה לנו רק מתוך מה שהובא ממנו בחיבור שדי חמד. חח"מ פנה אליו בשנת תרנ"ב (1892) כאחד מקבוצת החכמים ותשובתו של הגדול ממינסק הייתה קצרה והחלטית: "ועל דבר המציצה שנתחדשה המצאה לעשות על ידי מכונה על פי עצת הרופאים, הדברים פשוטים כי אין בזה שום חשש כלל ואפס".¹⁹⁸ רק לגבי שבת הוא כותב "אך בשבת נכון יותר לעשות בפה עתה שאין דרכו בפה" אך אינו נכנס לדיונים ופרטים.

באופן דומה לחכמים הקודמים הנזכרים בסעיף זה נקט גם אחד מגדולי חכמי ההלכה הליטאים הרב ריינס (קרלין-לידא, תקצ"ט-תרע"ה (1839-1915)), הידוע בזכות היותו מייסד תנועת המזרחי והאישיות הרבנית שהקימה מוסד ישיבתי-מדעי ראשון במרחב הרוסי.¹⁹⁹ בתגובה לפניית המוהל טערטיס בנוגע למשאבה שהמציא השיב תשובה קצרה:

הנני להודיעו כי אחרי שהתבוננתי בטיב המכונה ישרה בעיני מאוד וראוי לפרסמה ולהפיצה בישראל כי יש מקומות שבטלו לגמרי המציצה משום החשש סכנה שיש במציצה בפה ורואים רק לרחוץ ולעכב הדם ואין ספק שאם ישיגו מכונה שמוצצת באין שום חשש יבחרו לעשות כן וגם במקומות שבחרים במציצת הפה מלהיות חשש מלבטלה לגמרי אם יראו שיש עצה איך למצוץ בלא חשש סכנה אדמה שיראו למצוץ על ידי המכונה יינצלו מחשש סכנה שאין להכחיש שיש באמת חשש גדול ואין שום מקום להתעקש ולומר דבעינן דוקא מציצה בפה ולא בכלי.²⁰⁰

לדעת הרב ריינס משאבת טערטיס עושה את הנחוץ ותועלת רבה בצידה. מאחר שלפי דעתו אין שום הבדל בין מציצה בפה לבין מציצה בכלי, המשאבה מאפשרת להמשיך את ביצוע ניקוז הדם הנדרש בהלכה. זאת הן אותם שהפסיקו את המציצה לגמרי בשל חשישות רפואיים, שמעתה יוכלו לשוב ולעשותה באמצעות המשאבה, והן אותם שעשו עד כה את המציצה בפה, שיוכלו מעתה לקיימה בדרך בטוחה בלא חשש סכנה. מסקנת הדברים ברורה וחד-משמעית שאין שום מקום להתעקש ולומר שצריך דוקא מציצה בפה ולא בכלי.

197 מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ז. למהדורה זו המכונה אור גדול השלם נוסף מבוא עם פרטים ביוגרפיים. החיבור כולל עיונים תיאורטיים השייכים לעולם הישיבה הליטאית דוגמת קונטרס קידוש השם שבו נפתח החיבור. הוא כולל גם שאלות ותשובות מעשיות רבות מהן בתחומי אבן העזר.

198 שדי חמד, לעיל ה"ש 34, דף א' שמח ע"ד (מכתב ד).

199 אצ"ד, לעיל ה"ש 54, כרך ו בעמ' 653-677.

200 דם ברית, לעיל ה"ש 40, בעמ' 35.

נסיים בהצגת העמדה שנקט הרב שלמה הכהן, שהיא גישה קוטבית לזו של האדמו"ר מחב"ד-ליאדי והרוגצ'ובר. בהתאם לגישתו שחובת המציצה כולה מבוססת על המרכיב הרפואי הוא נקט כי דרכי ביצוע המציצה אינן נוקשות אלא כפופות לגמרי לגישה הרפואית הרווחת בימיו. העובדה שבעבר נהגו למצוץ בפה איננה מטרידה אותו שכן העמדה הרפואית – ובכלל זה העמדה הרפואית שנקטו חז"ל – איננה מוחלטת ואיננה סטטית אלא משתנה ממקום למקום ומזמן לזמן. לפיכך, בכל סביבה וסביבה יש לבחון מהי העמדה המקובלת על הרופאים ובהתאם לכך יש לנהוג.²⁰¹ לפיכך, ר' שלמה הכהן לא הסתייג כלל מן המעבר לשימוש בספוג; אדרבה, הוא הרחיב את היריעה לכל תחליף שימליצו עליו רופאים בסביבה מסוימת כי:

אפשר שבאיזה מדינות אחרות יש להם המצאה אחרת בענין המציצה על פי מה ששמעו מהרופאים המומחים דלשם, וכן צריכים לעשות.

באשר לבקשת המוהל טערטיס כי ר' שלמה הכהן יאשר באופן ספציפי את השימוש במשאבה שהמציא כותב ר' שלמה הכהן את הדברים החדים והנוקבים:

כי דבר הזה אינו שייך לרבנים רק לרופאים המומחים ולכן אין לי מה להשיב על שאלתו, כי אינני יודע עד מה בעניני רפואה.

ר' שלמה הכהן מוויילנא התייחס למנהג, שהוא גורם נכבד במשנתם של חכמי ליטא האחרים. הוא ער לכך כי:

לפי הנראה דמעולם נהגו למצוץ בפה וכמו הנראה מכמה ספרי אחרונים ומהם ממה שכתב הרמ"א ביו"ד סימן רמ"ה 'וכשמוהל מברך ברכה זו רוחץ תחילה ידיו ופיו כדי שיברך בנקיות' אלמא שהיו מוצצין בפה דאם לא כן למה צריך לרחוץ הפה.²⁰²

לאחר שהוא מסכים כי עד כה נהגו למצוץ בפה "וכן היה נהוג בכל המקומות" הוא מדווח כי:

עד שזה קרוב לעשר שנים ויותר היה הסכם מכמה רופאים מומחים שצריך לשנות המציצה שלא למצוץ בפה רק בסמרטוטים המתוקן להם והחזיקו המוהלים בכמה קהלות בהמצאה חדשה הלזו, ות"ל [נתפילה לאל?]²⁰³ שלא יאונה שום נזק וצער להילדים על ידי המציצה הלזו.

העמדה הרפואית החדשה, שפורסמה בראשית שנות התשעים של המאה התשע-עשרה, שללה את המציצה בפה והמליצה על שימוש בספוג, נקלטה עד מהרה על ידי מוהלים בכמה קהילות. ר' שלמה הכהן אינו מסתייג כלל משינוי זה. אפשר שבעיני ר'

201 ראו שו"ת בנין שלמה, לעיל ה"ש 54, חלק ב, יו"ד סימן יט.

202 שם, חלק ב, יו"ד סימן יט.

203 שם, בעמ' רסד.

שלמה הכהן המציצה בפה הייתה בגדר נוהג (usage) בלבד ולא מנהג (custom), שכן הוא איננו מייחס לכך שום משקל כבואו להחליט על שימוש בתחליפי פה. איון המנהג, העמדת חובת הניקוז על תשתית רפואית בלבד, מתן קרדיט מלא לרפואת ההווה והיעדר חרדה מפני התרופות המחויבות להלכה נטרלו לחלוטין עבור מורה הצדק מווילנא ר' שלמה הכהן את הקונפליקט בין ההלכה לבין הרפואה בת זמנו.

ח. סיכום

מחקרנו עוסק במפגש בין הלכה לרפואה בנושא ניקוז הדם בברית המילה ובעיקר אופן הביצוע במציצה בפה, שהתקיים במרחב הליטאי בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה. דרך הפרזומה של נושא מסוים זה, ניקוז הדם, ביקשנו גם לעמוד על יחסם של חכמי ליטא באופן כללי לשאלות הקשורות במפגש בין הלכה לרפואה. מפגש כזה בין הלכה לרפואה בנושא המציצה בפה התקיים מוקדם יותר במרכז אירופה בארצות דוברות גרמנית ובהונגריה מסמוך לאמצע המאה התשע-עשרה ואילך. הוא היה עד מהרה לעימות חריף ביותר בין הלכה לבין הרפואה בת הזמן במישור העיוני וגם במישור המעשי, בעיקר בהונגריה. סביבה זו של מרכז אירופה נחקרה לעומק על ידי י' כ"ץ והיא שימשה כעמדת מוצא וכבסיס להשוואה לסביבת מחקרנו, שהיא המרחב הליטאי. י' כ"ץ התייחס בקיצור נמרץ לסביבת מחקרנו והניח שהזיקה האתנית השפיעה על עמדה מתונה יותר בקרב קהיליית חכמי ההלכה במזרחה של אירופה בנוגע לאישור השימוש בתחליפי פה בביצוע ניקוז הדם או לפחות לאי-התנגדות מתונה.

פתחנו את מחקרנו בהצגת ההיסטוריה הרפואית של המאה התשע-עשרה לגבי חששות רפואיים שהלכו והתעצמו בקשר לנוהג של מציצת הדם בפה. הראינו כי אף הרפואה בת הזמן עברה תהליכים בנוגע לחששות ולתפיסת הסכנה הנוגעת בעיקר לסיכון הזיהומי במגע אוראלי-גניטלי ישיר. הבנת החשיבות שבשמירה על היגיינה במהלך פרוצדורות פולשניות החלה להתפתח בתקופה זו, תוך התנגדות מצד חלק מן הממסד הרפואי וכפי שהדבר בא לידי ביטוי בפרשת הרופא ההונגרי זמלווייס. רק בחלקה השני של המאה התשע-עשרה, בעקבות תגליותיהם של גדולי המדע, הלכה והתפתחה באירופה הדיסציפלינה המדעית של הבקטריולוגיה הרפואית והיא ביססה בקרב קהיליית הרופאים את הגישה שראתה סכנה בזיהומים המועברים במגע ישיר. אומנם היכולת לזהות את מחוללי הזיהומים השונים והבנת התהליכים העומדים בבסיס המחלות השונות היו מוגבלות למדי באותה תקופה ורק במהלך המאה העשרים הופנמה בקרב קהיליית הרפואית התפיסה בדבר ההכרח בסטריליות בניתוחים כירורגיים. לפיכך חכמי ליטא בתקופת מחקרנו, דהיינו בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה, הכירו לכל היותר עמדה רפואית מהוססת לגבי הצורך בסטריליות גם אם נחשפו לחזית החידושים הרפואיים של תקופתם.

שני אירועים שימשו כזרזים להתפתחות הנושא במרחב הליטאי ולהתפשטות הוויכוח סביבו. אירוע אחד התקיים בעיר אודסה בסביבות שנת תרנ"ב (1892) בקשר להוראה של רבנים בעיר בתמיכתם של רופאים שלפיה יש לוותר על מציצה בפה ולהשתמש בתחליפים שימנעו מגע כזה. הדיונים הללו הונעו בידי החכם הספרדי הגדול ר' חיים חזקיה מדיני, שכיהן כרב בקהילה בחצי האי קרים וריכוז לאחר מכן את התכתבותיו הרבות בנושא עם חכמי הלכה בחיבורו שדי חמד. בסמוך לסוף העשור האחרון של המאה התשע-עשרה התעורר דיון מקיף בקשר להמצאת מכונת השאיבה של ראש המוהלים בלונדון אלכסנדר טערטיס. אף טערטיס ריכז את חילופי הדברים בנושא שהיו לו עם חכמי הלכה שונים, רובם מהמרחב הליטאי, בספר דם ברית. שני החיבורים הללו היו התשתית הטקסטואלית של מחקר זה.

לשם פענוח עמדתם של החכמים הליטאים בחנו את הרכיבים הבאים: הבסיס ההלכתי של חובת הניקוז; היחס העקרוני לרפואה; מידת החרדה מהתרופות המחויבות העמוקה לשמירת ההלכה; העמדה לגבי אופן ביצוע הניקוז ומידת ההיצמדות למציצה בפה. רכיבים אלה יוצרים תבנית משוכללת של נושא מחקרנו והתלכדותם יחד נותנת בידינו תמונה בהירה על עמדתם של חכמי ליטא במפגש בין הלכה ורפואה.

הרכיב הראשון הוא הבסיס ההלכתי של חובת ניקוז הדם לאחר המילה. מצאנו כאן שלושה זרמים: לפי פשוטו של תלמוד, טעמה של הוראה זו הוא רפואי ולפיכך הניקוז חייב להיעשות גם בשבת מחמת פיקוח נפש. אכן, רובם המכריע של החכמים נקט גישה זו וביניהם ר' שלמה הכהן מווילנא, הרב קוק, ר' יחיאל מיכל אפשטיין ועוד. גישה אחרת הייתה שהניקוז הוא חלק ממצוות המילה, וכתוצאה מכך מרחב הגמישות לשינוי אופן הביצוע מצומצם ביותר להוציא מקרים מובהקים של פיקוח נפש שבהם הסכנה ברורה ומיידית. בקצה של גישה זו מצאנו את מהרי"ל דיסקין, לימים מנהיגם של קנאי ירושלים, שנקט שמי שלא ניקז בכלל כמוהו כמי שלא פרע והתינוק נחשב לערל שלא נימול. חכם אחר, ר' משה ירושלימסקי, ראה בכך חלק מחובת המילה אם כי לא טען שהיעדר ניקוז שולל את תוקפה של המילה. שני חכמים אנשי חסידות חב"ד ביססו את החיוב העצמאי של הניקוז על הוראה בקבלה, אך לא שללו את תוקפה של המילה אם לא נעשה ניקוז. זרם ביניים הקרוב לזרם הרפואי נקט שהניקוז הוא "שיירי מצווה" אם לא מצווה ממש, וגורם זה השפיע על עמדתם בנוגע לאופן הביצוע.

ניתן להבחין בכמה זרמים גם בקרב חכמי ההלכה שהתייחסו בפירוש למעמדה של הרפואה בכלל, אם כי הפיזור כאן הוא גדול יותר. זרם אחד, שנקט גישה מקבלת לגבי הרפואה המודרנית סבר שהיגדי הרפואה בת הזמן תקפים ללא היסוס ועדיפים על היגדי הרפואה בתלמוד. ראש וראשון בקבוצה זו הוא ר' שלמה הכהן מווילנא ועימו יש למנות את ר' אליהו קלצ'קין. גם ר' מלכיאל טננבוים שייך לקבוצה זו אם כי הוא מתון יותר בנוגע להעדפת הרפואה בכלל. מנגד אנו מוצאים את הרב קוק, שהסתייע בחוות הדעת הרפואית של הרופא סערהיי מריגא, ואת הרב אפשטיין שנקטו באופן מפורש

כי הידע הרפואי של חז"ל הוא בבחינת ידע ברור והחלטי ולכן הוא עולה על הידע בן הזמן שמעמדו הוא כשל ידע מסופק. היו חכמים דוגמת ר' חיים חזקיה מדיני ור' דוד פרידמן, שהיססו בנוגע למקורות הידע הרפואי בן הזמן נוכח העובדה שרופאים שומרי מצוות – ד"ר סערהיי הנ"ל וד"ר קליין מפריז – נקטו גישה מנוגדת לזו שרווחה בקהילייה הרפואית לאמור שהניקוז חשוב לכריאות התינוק וגם שהמציצה בפה איננה מזיקה.

הרכיב השלישי הוא התרופות המחויבות לשמירת ההלכה. גורם זה בצורה שלבש בתנועה הרפורמית במרכז אירופה היה, כפי שהראה י' כ"ץ, גורם מרכזי וחשוב ביותר בגיבוש העמדות של חכמי ההלכה בסביבה זו בנושא של המציצה בפה. שונה מאוד תמונת המצב במרחב הליטאי. רובם של חכמי ההלכה לא הזכירו בפירושו גורם זה כבעל השפעה על העמדה ההלכתית. עם החכמים שהזכירו נמנה הרוגצ'ובר, שממילא ביסס את חובת הניקוז על עיקר הדין וכחלק ממצוות המילה והעלה גורם זה רק כדי להצדיק את המאבק בדורשים שינוי. חכם אחר, ר' זכריה שטרן, צירף גורם זה לעמדתו בנוגע לרכיב הרביעי – אופן הביצוע שנוכח בהמשך – לשם העצמת המנהג הדרוש להמשיך ולבצע את המציצה בפה. לעומת זאת, ר' מלכיאל טננבוים ראה דווקא בהתרופות המחויבות ההלכתית מניע להמיר את המציצה בפה כדי להבטיח את המשך קיום חובה זו ואת מצוות המילה בכלל. כמוהו גם סבר הרב ריינס שתמך במשאבת טערטיס כדי שאלו שחדלו לבצע ניקוז ישובו לעשות כן. אפשר שגם ר' ירוחם 'הגדול ממינסק' לא ראה בהתרופות איום, שכן לפי עדותו של הרב שטרן נטשו בעירו מינסק לא מעטים (וחזקה שהללו נמנו עם אלה שרופפו את אחיזתם בהלכה) את המציצה בפה ועמדתו בנושא שתוזכר ברכיב הרביעי נועדה לתת לכך לגיטימציה.

מכאן אנו באים לרכיב הרביעי, אופן הביצוע של הניקוז, שהוא מוקד הדיונים ההלכתיים במחקר זה. גם כאן ניתן להבחין בשלושה זרמים עיקריים: שמרן הדבק ללא סייג בדפוס הישן; זרם חדשן המוכן לשנות ללא היסוס את אופן הביצוע של הניקוז לפי דרישות הרפואה בת הזמן; זרם ביניים פרגמטי הדבק בישן על בסיס המנהג, אך מוכן להגיב לדרישות הרפואה ולשנות את אופן הביצוע במידה כזו או אחרת. קבוצת החכמים בזרם הביניים היא הקבוצה הגדולה ביותר של חכמים שאת משנתם חקרנו. הראינו כי זרם הביניים היה קרוב בקצה אחד לזרם השמרני וסרבן השינוי, בקצה הנגדי היה קרוב זרם זה לזרם המקבל, שהסכים לכל תחליף למציצה בפה, ובתווך בין הקצוות היו מרוכזות גישות שונות ומגוונות.

עם הזרם השמרן נמנים החכמים שביססו את עצם חובת הניקוז על עיקר הדין או הקבלה וביניהם הרוגצ'ובר ור' יצחק דובער שניאורסון, שהיו חסידי חב"ד, וכן מהר"ל דיסקין ור' משה ירושלימסקי. נציין שעם קבוצה זו יש למנות את החכם הספרדי ר' חזקיה מדיני, שריכז את הפעילות ההלכתית בנושא, למרות מוצאו הערתי השונה. אלא שאצל הרב מדיני הייתה קיימת הנוסחה האומרת שחובת הניקוז פירושה היחיד הוא מציצה בפה וכל אופן ביצוע אחר איננו בגדר ניקוז. עם הזרם הנגדי, המוכן לשינוי ללא

היסוס הלכה למעשה, נמנים ר' שלמה הכהן, שאימץ לחלוטין את היגדי הרפואה בת הזמן, ר' ירוחם הגדול ממינסק וכן הרבנים ריינס, קלצ'קין והרנזון. הקבוצה הפרגמטית היא הקבוצה הגדולה והיא הסתייגה והיססה לשנות את המנהג הקיים. כאן מצאנו מידות שונות של דגשים בנוגע לעוצמת המנהג ומרחב התמרון של השינוי. כך למשל ר' יוסף שטרן דחה כמעט כל אפשרות של שינוי המנהג והורה על המשך המציצה בפה. מנגד, פגשנו את ר' חיים ברלין שהיה מוכן לשנות את המנהג של המציצה בפה גם בשל חשש מועט לבעיה רפואית, אם כי סירב להצעה להתקין תקנה כללית המחייבת להמיר את אופן הביצוע של מציצה בפה. בתווך מצאנו גוונים שונים שחיכו את המנהג אך ניאותו להמיר את אופן הביצוע בשל סיכונים רפואיים בדרגת ודאות משתנה.

ניתן לסכם ולומר כי קהיליית חכמי ההלכה במרחב הליטאי זולת קבוצת מיעוט קטנה הייתה רחוקה מאוד מהעמדות הנוקשות של חכמי מרכז אירופה ביחס לכל אחד מרכיבי מחקרנו: הבסיס ההלכתי, היחס הכללי לרפואה בת הזמן, ההתגוננות מול החילון ואופן הביצוע. המתחם הרחב של עמדותיהם וגיוונם מעיד על כך שהייתה כאן מחשבה יצירתית הנובעת בעיקר מעיסוק אינטנסיבי פנימי בעולם ההלכה שנפגש עם גורם חיצוני – לא זר ולא מנוכר – הרפואה המערבית של שלהי המאה התשע-עשרה.

